

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б.ОСМОНОВ атындагы ЖАЛАЛ-АБАД МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИИМинин МИЛИЦИЯНЫН
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э.А. АЛИЕВ атындагы АКАДЕМИЯСЫ**

Д12.23.668 диссертациялык кеңеши

*Кол жазма укугунда
УДК:343.37(575.2)(04)*

Жамгырчиев Эмил Эрикович

Жасалма акча жасоо: уюштуруучулук-укуктук аспектилер

12.00.11 - сот бийлиги, прокурордук көзөмөл,
укук коргоо ишмердүүлүгүн уюштуруу

Юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек - 2023

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын мамлекет жана укук институтунун мамлекеттик-укуктук изилдөөлөр жана экспертизалар бөлүмүндө аткарылган.

Илимий жетекчи:

Джоробекова Арзыгуль Мамаюновна, юридика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын мамлекет жана укук институтунун жетектөөчү илимий кызматкери

Расмий оппоненттер:

Алымбеков Бактыбек Маданбекович, юридика илимдеринин доктору, доцент, Кыргыз Республикасынын Эл аралык университетинин, юриспруденция жана эл аралык укук кафедрасынын профессору

Раимбердиев Расулберди Раимбердиевич, юридика илимдеринин кандидаты, Ош мамлекеттик университетинин кылмыш-жаза укугу жана процесс кафедрасынын доценти

Жетектөөчү уюм:

Д.А.Кунаев атындагы Евразия юридикалык академиясынын жазык-укуктук дисциплиналар жана укук коргоо ишмердүүлүгү кафедрасы (дареги: 50022, Алматы ш., Курмангазы көчөсү, 107).

Диссертациялык иш 2023-жылдын « 29 » декабрында саат 12.30 да Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясына караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.23.668 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев, көчөсү 132; конференц-зал (209-ауд.). Видеоконференцияга шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/122-sts-08l-l3b>

Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин А. Табалдиев атындагы (720024, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек Жолу көч., 394), Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин (720000, Жалал-Абад шаары, Ленин көчөсү, 47) жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясынын (720083, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1 «А») китепканаларынан, ошондой эле диссертациялык кеңештин https://vak.kg/diss_sovety/d-12-23-668/ сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын « 29 » ноябрында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин

окумуштуу катчысы,

юридика илимдеринин доктору, доцент

Абдукаримова Н.Э.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык изилдөөнүн актуалдуулугу. Азыркы мезгилде мамлекет экономикалык мамилелерди кылмыштуу кол салуулардан коргоону камсыз кылууга бардык күч-аракетин жумшап келүүдө. Мындай кылмыштардын катарына мамлекеттин экономикасына олуттуу зыян алып келген, финансы чөйрөсүндөгү коомдук мамилелерге коркунуч келтирген жасалма акча жасоочулук кирет. Акча белгилерин жана баалуу кагаздарды жасалмалоо инфляция жана акча системасынын деградациясы менен байланыштуу, бул макроэкономикалык туруктуулукка өзүнүн терс кесепеттерин тийгизүүсү толук ыктымал. Жасалма акча коомдун акча системасына болгон ишениминин бузулушуна, ошондой эле жарандардын жашоо сапатынын төмөндөшүнө алып келиши мүмкүн, анткени жасалма акчалар акча жүгүртүү жаатында кездешет.

Жасалма акча көп учурда уюшкан кылмыштуулукту, терроризмди жана башка мыйзамсыз аракеттерди каржылоо үчүн колдонулуп келет, бул улуттук чек аранын алкагынан тышкары чыгып, улуттук жана эл аралык деңгээлде эффективдүү чараларды жана стратегияларды иштеп чыгууну талап кылган олуттуу кесепеттерге алып келиши мүмкүн. Укук коргоо органдарынын эл аралык кызматташуусунун негизги багыттары болуп, жасалма акча жасоого каршы күрөшүүгө багытталган жалпы мамилелерди, стандарттарды жана макулдашууларды иштеп чыгуу эсептелет. Мындан тышкары, жасалма акча жасоо боюнча трансчек аралык операцияларды аныктоо жана аларга бөгөт коюу үчүн эл аралык кызматташтыкты жана маалымат алмашууну камсыз кылуу маанилүү.

Жасалма акча жасоо латенттүүлүктүн жогорку баскычы менен мүнөздөлөт, ошондуктан анын жайылышынын реалдуу көрсөткүчтөрүн жана учурдагы тенденцияларын аныктоо кыйынчылыктарды жаратат. Бул төмөнкүдөй түшүндүрүлөт, мындай түрдөгү кылмыштуулуктун чыныгы масштабы расмий катталгандан кыйла жогору болушу мүмкүн. Жасалма акча жасоо көбүнчө жасалмалоонун жогорку технологиялык ыкмаларын колдонуу менен коштолот, бул аталган кылмыштуу иш-аракеттерди табууну жана ага бөгөт коюуну ого бетер татаалдаштырат. Мындай жагдай финансылык туруктуулук деңгээлин жогорулатууга, акча жүгүртүү технологиясын өркүндөтүүгө, ошондой эле жасалма банкнотторду табуунун жаңы ыкмаларын жана технологияларын иштеп чыгууга жана жайылтууга багытталган каршы чараларды колдонуу зарылчылыгын пайда кылат.

Азыркы учурда жасалма акча жасоого жана сатууга каршы күрөшүү боюнча мындай кылмыш-жаза-укуктук чараларды өркүндөтүү жана колдонуу зарылдыгы күчөдү, эгерде алар жасалма акча жасоону жок кылбаса, анда бул кылмышты жасоого шарт түзгөн шарттарды аныктоо жана жоюу жолу менен аны минималдуу деңгээлге чейин азайтат. Жасалма акча жасоого өз убагында бөгөт коюу укук коргоо органдарын уюштуруучулук-укуктук жактан камсыз кылууга, тергөө жана изин суутпай издөө иш-аракеттерин натыйжалуу колдонууга, колдо болгон күчтөрдү, каражаттарды, ыкмаларды, жана методикаларды кесипкөй пайдаланууга олуттуу таасир этет.

Ушуга байланыштуу жасалма акча жасоого каршы аракеттенүү жана

жасалма акчаларды даярдоо жана сатуу чөйрөсүндө кылмыштуулуктун деңгээлин төмөндөтүү чараларынын комплекстүү системасын иштеп чыгуу мамлекеттин жана тиешелүү укук коргоо органдарынын милдети болуп саналат. Жасалма акча жасоонун уюштуруу-укуктук аспектилерин изилдөө коргоо системасындагы начар жерлерди аныктоого жардам берет, алдын алуунун натыйжалуу методдорун, ошондой эле бул жосунга каршы аракеттенүү методдору жөнүндө коомдун маалымдуулугун баалоо каражаттарын иштеп чыгууга шарт түзөт.

Жогоруда айтылгандар диссертациялык изилдөө темасынын актуалдуулугун жана алынган натыйжалардын теориялык-практикалык маанисин көрсөтү турат.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөө автордун демилгелүү иши болуп эсептелет, ал Кыргызстанда кылмыштуулук менен күрөшүү жаатында жүргүзүлүп жаткан илимий изилдөөлөр менен тыгыз байланышта.

Изилдөөнүн максаттары жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты жасалма акча жасоого комплекстүү теориялык-укуктук изилдөө жүргүзүү, ошондой эле жасалма акча жасоого каршы аракеттенүү чараларын өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Аталган максаттарды чечүү төмөнкүдөй **милдеттер** коюлган:

- жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө мыйзамдардын өнүгүшүнө ретроспективдүү талдоо жүргүзүү;
- жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө чет өлкөлүк мыйзамдарды изилдөө жана жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө ченемдерге салыштырмалуу укуктук талдоо жүргүзүү;
- жасалма акча жасоонун коомдук коркунучун жана социалдык шарттуулугун аныктоо;
- жасалма акча жасоонун негизги детерминанттарын изилдөө;
- жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүдөгү ИИОнун ролун аныктоо;
- жасалма акча жасоого каршы күрөшүү чөйрөсүндөгү укук коргоо органдарынын эл аралык кызматташтыгын изилдөө;
- жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүдө укук коргоо органдарын уюштуруучулук-укуктук жактан камсыз кылууну иликтөө жана бул чөйрөдө күрөшүү чараларын өркүндөтүү боюнча сунуштарды жана рекомендацияларды иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы - бул диссертант алгачкылардан болуп монографиялык деңгээлде жасалма акча жасоонун комплекстүү теориялык-укуктук изилдөөсүн ишке ашыргандыгы, бул багыт аз изилденген коомдук коркунучтуу жосун болуп саналат. Анын ичинде диссертацияда:

- жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө мыйзамдарды өнүктүрүүнү ретроспективдүү талдоонун жүрүшүндө мамлекет мындай жосундарга кандай чара көргөндүгү аныкталган, акча каражаттарын

жасалмалоого жол бербөө үчүн кандай ыкмалар жана жөндөмдөр иштелип чыккандыгы изилденген, ошондой эле жасалма акча жасоону алдын алуу механизмдинде мыйзамдардын мүмкүнчүлүктөрү белгиленген;

- жасалма акча жасоону ченемдик-укуктук жактан баалоо боюнча чет өлкөлүк тажрыйбаларды изилдөө сунушталды, ар кайсы өлкөлөрдө мындай жосундар үчүн жоопкерчилик жөнүндө ченемдерди өнүктүрүү жана өркүндөтүү өзгөчөлүктөрү ачылды;

- жасалма акча жасоого каршы күрөшүүдө чет өлкөлөрдү аныктоонун жана алдын алуунун мыйзамдык жөнгө салууну жана иштелип чыккан методдорун өзүнө камтыган иштелип чыккан тажрыйбаны эске алуу зарылчылыгы негизделген, ушуга байланыштуу эл аралык деңгээлде жасалма акча жасоочулук активдешип жатат, акча белгилерин жасалмалоо көйгөйлөрү мамлекеттин ички деңгээлинде гана чечилбейт, ал мамлекеттердин биргелешкен күч-аракеттерин координациялоону талап кылат;

- жасалма акча жасоонун социалдык шартталышына талдоо жүргүзүү камтылат, жасалма акчанын өсүшү социалдык-экономикалык системанын курчушунун белгиси болуп саналгандыгы, ал акча системасынын начарлашынын, анын нормалдуу ишинин бузулушунун ыктымалдыгын билдиргендиги белгиленет;

- жасалма акча жасоонун негизги детерминанттары аныкталган, бул жосунду жасоо ар кандай факторлордун өз ара аракеттенүүсү менен шартталгандыгы тастыкталат, алар айкалышта татаал кырдаалды түзүшөт жана акча белгилерин жасалмалоого карата чечимдерди кабыл алууга таасир көрсөтүшөт, бул аталган жосундун көп кырдуу экендигин чагылдырат;

- ИИО жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүнүн негизги субъекттеринин бири болуп санала тургандыгы негизделип, мындай жосундар менен күрөшүүнү уюштуруу боюнча ыйгарым укуктар жана мүмкүнчүлүктөр ачылып, бул чөйрөдөгү жосундарга бөгөт коюу жана иликтөө боюнча алардын ишмердигин өркүндөтүү тууралуу сунуштар түзүлөт;

- жасалма акча жасоого каршы күрөшүү боюнча укук коргоо органдарынын эл аралык кызматташуусу каралып, кызматташуунун принциптери жана мындай коомдук коркунучтуу жосундарга каршы аракеттенүүнүн таасирдүү системасын түзүү аныкталды;

- ар кандай укук коргоо органдарынын ортосунда кызматташуунун, маалымат жана тажрыйба алмашуунун так механизмдерин белгилөө, ошондой эле акчаны жасалмалоо актысын кыйла натыйжалуу алдын алууга жана бөгөт коюуга мүмкүндүк бере турган мониторинг жана талдоо системасын иштеп чыгуу зарылчылыгы негизделген;

- жасалма акча жасоого каршы күрөшүү чараларын өркүндөтүүгө багытталган тыянактар жана сунуштар түзүлөт.

Изилдөөнүн практикалык мааниси төмөнкүлөр менен камтылат, жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжалары, иштелип чыккан илимий-практикалык жоболор, диссертацияда баяндалган тыянактар жана сунуштар укук коргоо органдарынын, анын ичинде ички иштер органдарынын ишмердигинде жасалма акча жасоого каршы күрөшүү чараларын өркүндөтүү

үчүн негиздердин бири катары кызмат кылат; ошондой эле мыйзамдардын ченемдерин өркүндөтүүдө; илимий-изилдөө ишмердигинде, жасалма акча жасоого каршы күрөшүү жана алдын алуу маселелери боюнча андан ары изилдөө жүргүзүүдө колдонулушу ыктымал. Диссертациянын жоболору юридикалык ЖОЖдордун жана факультеттердин окуу процессинде бир катар төмөнкүдөй укуктук сабактарды окутууда пайдаланылышы мүмкүн: административдик ишмердик, укук бузууларды алдын алуу жана укук коргоо органдары.

Жактоого чыгарылган диссертациянын негизги жоболору:

1. Ретроспективдүү талдоо акча белгилерин жасалмалоо үчүн жоопкерчилик институтунун өнүгүшү мамлекеттин товардык-акча мамилелеринин өнүгүшүнө көз каранды болгон жана акча белгилерин даярдоо деңгээли менен түздөн-түз байланышкан белгилүү этаптардан өтүп жатат деген тыянакка келүүгө мүмкүндүк берди. *Биринчиден*, мыйзамдарды өнүктүрүүнүн эволюциялык процесстери мамлекеттин акча монеталарын жана баалуу кагаздарды жасоого жеке укукту орнотууга болгон аракеттеринин чагылдырылышы болуп саналат. Ошондуктан, мамлекет тарабынан акча белгилерин жасалмалоо үчүн жоопкерчилик жөнүндө мыйзамдарды бара-бара өркүндөтүү процесси жүрүп жатат. Алсак, мыйзамдардын пайда болушунун алгачкы этаптарында: а) накталай монеталарды даярдоодо зарыл элементтердин (кошулган металлдын) курамынын пропорцияларын бузгандыгы; б) монеталар жасалган куралдарды же материалдарды уурдоо; в) монеталардын сапатынын начарлашы менен байланышкан накталай монеталарды жасалмалоо жана зыян келтирүү үчүн жоопкерчилик пайда болушу мүмкүн. *Экинчиден*, андан ары колдонулуучу техникалык жабдууларды өнүктүрүү акча белгилерин чыгарууну, ошондой эле жасалма акча жасоо мүмкүнчүлүгүн жаңы деңгээлге көтөрдү. Мыйзам чыгаруучу колдонулган технологияларга, болжолдонгон иш-аракеттердин аяктоо баскычына жараша акча белгилерин жасоого байланыштуу жосундар үчүн жоопкерчиликти күчөтөт. *Үчүнчүдөн*, мыйзамдарды өркүндөтүүнүн жүрүшүндө жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө ченемдин мазмуну өзгөрөт, күнөөлүүнүн жеке катышуу даражасын эске алуу менен жазаларды дифференциациялоо системасы киргизилет, ошондой эле мындай жосундар үчүн жоопкерчиликке тартылуучу адамдардын чөйрөсүнө карата мамиле өзгөрөт. Мындай жоболор жасалма акча белгилери үчүн жоопкерчилик институтун андан ары өнүктүрүү үчүн негиз болуп бере алды.

2. Жүргүзүлгөн изилдөө көрсөткөндөй, жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик ченемдери чет өлкөлөрдүн кылмыш-жаза мыйзамдарында камтылган, алар жасалма акча белгилерин өндүрүү менен күрөшүүнүн иштелип чыккан ыкмаларына, ошондой эле салттуу мыйзам долбоорлоо тажрыйбасына жараша карама-каршылыктарга ээ. Төмөнкүлөр боюнча айырмалоочу өзгөчөлүктөр пайда болот: *биринчиден*, зыян келтирилген корголуучу коомдук мамилелердин уруулук таандыктыгын аныктоо боюнча: а) улут, мамлекет жана коомдук ишеним (Франциянын Кылмыш-жаза кодекси); б) коомдук ишеним (Аргентинанын Кылмыш-жаза кодекси); в) акча жана баалуу кагаздардын

жүгүртүлүшү (Польшанын Кылмыш-жаза кодекси); г) валюта операцияларынын тартиби (Кытайдын Кылмыш-жаза кодекси); д) экономикалык ишмердик (Армения); е) экономиканын негиздери (Өзбекстан); ж) акча-кредит системасы (Грузия); *экинчиден*, мамлекеттин жана башка өлкөлөрдүн кызыкчылыктарын коргоого карата мамилелер боюнча: а) өзүнүн гана мамлекетинин (Голландия); б) өз өлкөсүнүн гана эмес, ошондой эле башка мамлекеттердин (Испания, Германия); *үчүнчүдөн*, кылмыштын курамынын милдеттүү белгиси катары болушу боюнча: а) сатуу же жайылтуу максаты (АКШ, Япония); б) мындай максаттын жоктугу (Польша); *төртүнчүдөн*, жосундун предметине акча белгилерин гана эмес, төлөм карталарын, акцияларды, облигацияларды, бланктарды, гербдүү маркаларды, кредиттик документтерди, титулдарды, сертификаттарды ж. б. кошуу боюнча (Германия, АКШ, Аргентина); *бешинчиден*, атайын субъектинин жоопкерчилигин бекитүү боюнча (Аргентина, Кытай); *алтынчыдан*, юридикалык жактардын жоопкерчилигин бекитүү боюнча (Франция, Молдова); *жетинчиден*, жасалма акча белгилерин даярдоо үчүн арналган жабдууларды, техникалык шаймандарды, механизмдерди, басма формаларын, матрицаларды, түзүлүштөрдү, приборлорду, боёкторду жана башка предметтерди даярдоо жана сатып алуу менен байланышкан аракеттердин жазалуулугун белгилөө боюнча (Грузия, Испания). Акча белгилерин жасалмалоо үчүн жоопкерчиликти белгилөөдө өзгөчө мамилени белгилей кетүү керек, ал акчага же баалуу кагаздарга карата жасалган жосундун коомдук коркунучтуулугунун деңгээлине жараша коюлат. Алсак, муну эске алуу менен даярдоо жана жасалмалоо боюнча иш-аракеттер сатып алууга, алып келүүгө, сактоого, колдонууга киргизүүгө караганда кыйла оор деп табылат жана жазаланат. Дифференцияланган мамиленин маанилүүлүгү бул категориядагы иштер боюнча биздин кылмыш-жаза мыйзамдарыбызды өркүндөтүүдө колдонула турган чет элдик мыйзамдык оң тажрыйба катары аныкталууга тийиш.

3. Жүргүзүлгөн изилдөө мамлекеттин экономикасы жана социалдык туруктуулугу үчүн олуттуу кесепеттерге алып келиши мүмкүн болгон акча белгилерин жасалмалоонун коомдук коркунучун белгилөөгө жана төмөнкүлөрдү билдирүүгө мүмкүндүк берди: а) тартипти жана белгиленген ритмди, экономикалык процесстердин динамикасын бузууда; б) социалдык-экономикалык системанын карама-каршылыктарынын курчушунда; в) финансы системасынын туруксуздашында; г) акча системасынын ийгиликсиздигинин көрсөткүчү катары акчага ишенимдин жоктугунда; д) өсүп жаткан экономикалык керектөөлөрдүн жана товардык-акча мамилелеринин жөнгө салынуусунан келип чыккан карама-каршылыктарда; е) жасалма акчаларды бир мамлекеттин чегинен тышкары жайылтууда жана дүйнөлүк экономикалык системаны туруксуздаштырууда.

Жасалма акча жасоо көйгөйлөрүн чечүүдө жасалма акчага суроо-талапты азайтууга багытталган калкты маалымдоо боюнча кампанияларды кошо алганда, жасалма акчага болгон суроо-талапты азайтууга багытталган укуктук жөнгө салууну жогорулатууну, жасалма акчаларды табуу методдорун жаңыртууну жана өркүндөтүүнү, жасалма акча жасоону алдын алуу боюнча

программаларды иштеп чыгууну жана ишке ашырууну камтыган комплекстүү чараларды жүргүзүүнү талап кылат. Ошол эле учурда, жасалма акча статистикасынын маалыматтарын жана динамикасын үзгүлтүксүз талдоо тенденцияларды, өзгөрүүлөрдү жана акчаны жасалмалоонун жаңы ыкмаларын аныктоого мүмкүндүк берет, алар өз кезегинде мындай жосундар менен күрөшүү стратегиясын өз убагында аныктоого шарт түзөт.

4. Жасалма акча жасоонун детерминанттоочу жагдайларына төмөнкүлөр кирет деген жүйөлүү тыянак: *биринчиден*, накталай акчанын көлөмүнүн өсүшү: а) накталай акчанын көлөмүнүн көбөйүшү жасалма акча жасоочулар үчүн көбүрөөк мүмкүнчүлүктөрдү жаратышы мүмкүн; б) акчанын көп сандуулугу жасалма купюраларды аныктоо мүмкүнчүлүгүн азайтат; *экинчиден*, ири номиналдагы банкнотторду чыгаруу: а) ири номиналдагы банкноттор жасалма акча жасоочулар үчүн жагымдуураак, анткени ийгиликтүү жасалган ири купюралардын аз саны да тиешелүү пайда алып келиши мүмкүн; б) ири номиналдагы банкноттордун чакан транзакцияларында майда деталдарга көңүл бурулбай калат; *үчүнчүдөн*, акча белгилеринин техникалык жактан ылайыктуу корголбостугу: а) акча белгилерин жасалмалардан коргоо каражаттарын (суу белгилери, жип кармагычтар, оптикалык элементтер ж. б.) дайыма өркүндөтүү талап кылынат; б) технологиялык прогресс коргоонун барган сайын татаал жана инновациялык ыкмаларын түзүүгө мүмкүндүк берет; *төртүнчүдөн*, Кылмыштуу натыйжалуулукту жана жасалмалоонун сапатын жогорулатуу. Технологиянын өнүгүшү жана маалыматтык технологияларга жетүү, ошондой эле тиешелүү көндүмдөрдүн болуусу, алдыңкы технологияларсыз жана жабдууларсыз аныктоо кыйын болгон жогорку сапаттагы жасалма акча белгилерин чыгарууга мүмкүндүк берет; *бешинчиден*, улуттук акча белгилерин жарандардан кабыл алууда жана банк мекемелерине тапшырууда аларды текшерүү үчүн сапаттуу жабдуулар менен жетишсиз камсыз кылуу: а) акча белгилерин текшерүү үчүн натыйжалуу каражаттардын жоктугу жасалма купюралардын акырындык менен жайылышына алып келиши мүмкүн; б) банктар, ишканалар жана жеке адамдар акча белгилеринин аныктыгын текшерүү үчүн ишенимдүү каражаттарга жана жабдууларга жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга тийиш.

5. Ички иштер органдары жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүнүн негизги субъектиси катары төмөнкүлөр үчүн ыйгарым укуктарга жана ресурстарга ээ экендиги жөнүндө негиздүү тыянак: а) кылмыштарды иликтөө; б) ыкчам-иликтөө иш-чараларын жүргүзүү; в) калк арасында алдын алууга багытталган иш-чараларды жүргүзүү. Мында, мындай кылмыштуу жосундарга бөгөт коюу үчүн маанилүү чара болуп жасалма акча белгилерин жасоого ыктаган адамдарды аныктоо эсептелет. Бул максаттарда жасалма акча жасоочулуктун жогорку латенттүүлүгүн, мындай жосундарды иликтөөнүн татаалдыгын, ошондой эле техникалык мүмкүнчүлүктөрдү эске алуу менен, ИИОдо жасалма акча жасоочулардын эсепке алуу тизмесин (профилин) түзүү зарыл, ал төмөнкүлөрдү камтууга тийиш: а) мурда мындай жосундарды жасаган адамдардын талдоодон өткөн криминалдык тарыхы жана укукка каршы ишмердиги; б) жасалма акча жасоого ыктаган адамдардын категориялары; в)

жасалма акча жасоочулар катыша турган, аныкталган жашыруун байланыштар жана тармактар; г) ыкчам иш-чараларды жана мыйзамда белгиленген кийинки иш-аракеттерди жүргүзүү үчүн жасалма акча менен байланышкан шектүү учурлар жөнүндө чогултулган (анын ичинде жашыруун каналдар аркылуу алынган) маалымат; д) жасалма акча жасоо учурларын аныктоого жана шектүү кардарлар жөнүндө маалыматты берүүгө жардам бере турган банктардын жана алардын коопсуздук кызматтарынын изилденген кайрылуулары; е) жасалма акча жасоонун аныкталган жаңы ыкмаларына жана технологияларына мониторинг жүргүзүү.

6. Ар кайсы өлкөлөрдүн ортосундагы кызматташууга болгон муктаждык адамдын жашоо-тиричилигинин ар кандай багыттарындагы көйгөйлөрдү чечүү зарылдыгы менен шартталган объективдүү процесс болуп саналат деген аргументтелген тыянак. Кылмыштуулукка, анын ичинде жасалма акча жасоого каршы күрөшүүдө кызматташуунун иштелип чыккан принциптери жалпыга милдеттүү мүнөзгө ээ, ошондуктан, мүчө мамлекеттер өз мыйзамдарын эл аралык мыйзамдардын ченемдерине ылайык келтиришет. Бирок, ошол эле учурда, эл аралык мыйзамдардын ченемдери кабыл алынган учурдан тартып жасалма акча жасоого каршы күрөшүү жаатындагы заманбап реалдуулукка жооп берген өзгөрүүлөргө дуушар болбогонун белгилей кетүү керек. Жасалма акча жасоого каршы күрөшүү чөйрөсүндө мамлекеттер аралык өз ара аракеттешүүнүн бар болгон механизмдерин өркүндөтүү төмөнкүлөрдү талап кылат: а) мамлекеттик жана эл аралык деңгээлдерде координациялоону борборлоштуруу; б) эл аралык мыйзамдар мындан ары улуттук мыйзамдардын деңгээлинде болгон өзгөрүүлөрдү эске алуу менен өнүгүшү керек, анткени заманбап мезгилде Конвенциянын талаптарына жана жасалма акча жасоого каршы күрөшүү чөйрөсүндөгү улуттук мыйзамдардын ченемдерине ылайык келбей калган учурлар бар; в) улуттук мыйзамдарды талдоонун негизинде Акча белгилерин жасалмалоого каршы күрөшүү боюнча эл аралык конвенцияга тиешелүү түзөтүүлөр киргизилиши керек, ал жасалма акча жасоого каршы күрөшүүдө жөнгө салынган эл аралык кызматташууну камсыз кылуу менен бардык мамлекеттердин кызыкчылыктарына жооп бериши керек.

7. Укук коргоо органдарынын жасалма акча жасоого каршы күрөшүү чөйрөсүндөгү ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу максатында төмөнкүлөр зарыл: *биринчи* - мындай кылмышты иликтөөнүн, талдоонун жана бөгөт коюунун так жол-жоболорун, методдорун жана ыкмаларын кошкондо, бул чөйрөдө бирдиктүү мамилени жана стандарттарды камсыз кылуу үчүн жасалма акча жасоого каршы күрөшүү боюнча укук коргоо органдары үчүн бирдиктүү нускаманы иштеп чыгуу зарыл. Кызматкерлердин ыйгарым укуктарын жана жоопкерчилигин, ошондой эле башка органдар менен өз ара аракеттенүүсүн тактоо; *экинчи* - жасалма акча жасоо учурлары табылган учурда укук коргоо органдарынын ортосундагы өз ара аракеттенүү тартибин аныктай турган ведомстволук ченемдик актыны иштеп чыгуу, башка укук коргоо органдарынын билдирүүлөрүн кароодо жана ар кандай бөлүмдөрдүн аракеттерин макулдашууда артыкчылыктарды аныктоо; *үчүнчү* - ички иштер органдарында жасалма акча жасоо менен гана күрөшө турган адистештирилген

бөлүмдү түзүү. Бул чөйрөдө адистешкен, жасалма акча жасоо жаатында терең билимге жана тажрыйбага ээ болгон кызматкерлер тергөө иштерин натыйжалуу жүргүзө алышат жана кылмышкерлерди аныктай алышат; *төртүнчү* - жасалма акча жасоону алдын алууга жана ага бөгөт коюуга багытталган ар кандай укук коргоо органдарынын арасында максаттуу багыттагы биргелешкен атайын операцияларды жана ыкчам-алдын алуу иш-чараларын жүргүзүүнү күчөтүү. Иш-аракеттердин натыйжалуулугун максималдаштыруу үчүн ар кандай бөлүктөрдүн натыйжалуу өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылуу; *бешинчи* - жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу укук коргоо органдарынын жасалма акча жасоого каршы күрөшүү чөйрөсүндөгү иши жөнүндө калкка үзгүлтүксүз маалымдап туруу. Укук коргоо органдарынын ишине коомчулуктун маалымдуулугун жана ишенимин жогорулатуу үчүн эл алдында чыгып сүйлөөлөрдү жана презентацияларды уюштуруу. Жасалма акча жасоочулук жөнүндө ачык маалымат калкка бул маселеге аң-сезимдүү мамиле кылууга жана жасалма акча жасоо учурларын аныктоодо укук коргоо органдарына жардам берүүгө мүмкүндүк берет; *алтынчы* - акча белгилерин жана баалуу кагаздарды жасалмалоого каршы күрөшүү чөйрөсүндө укук коргоо ишмердиги темасы боюнча жума сайын маалыматтык берүүлөрдү уюштуруу. Маалыматтык берүүлөр жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүнүн укуктук аспектилерин калкка гана маалымдабастан, ошондой эле окутууга, колдонуудагы ченемдерди жана мыйзамдарды түшүндүрүү аркылуу калкка укуктук билим берүүгө көмөктөшүүгө тийиш.

Издөнүүчүнүн кошкон жеке салымы - жүргүзүлгөн иштин процессинде диссертант тарабынан жекече жоболор, изилдөөнүн жыйынтыктары жана тыянактары иштелип чыккандыгында.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы. Изилдөөнүн натыйжалары эл аралык илимий конференцияларда, илимий-практикалык семинарларда, окуу жайларда жана укук коргоо органдарында өткөрүлгөн кеңешмелерде баяндалган жана КР УАК тарабынан сунушталган илимий журналдарда жарыяланган. Ошондой эле, илимий-изилдөө иштеринин жүрүшүндө алынган негизги жоболорду жана натыйжаларды Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин Академиясында “Кылмыштуулуктун алдын алуу” жана “Укук коргоо органдары” предметтери боюнча окуу процессинде колдонуунун жүрүшүндө ишке ашырылды.

Диссертациянын жыйынтыктарын чагылдыруунун толуктугу. Изилдөөнүн жыйынтыктары, алынган тыянактар жана иштелип чыккан жоболор 10 илимий басылмаларда диссертант тарабынан жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү коюлган талаптарга жооп берет жана киришүү бөлүгүн, сегиз бөлүмдү камтыган төрт бапты, корутундуларды жана иште колдонулган булактардын тизмесин камтыйт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришинде изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу негизделет, анын максаты жана маселелери аныкталат, илимий жаңылыгынын даражасы жана изилдөөнүн жүрүшүндө алынган илимий жыйынтыктардын практикалык

маанилүүлүгү ачыкталат, теманын илимий изилдөө программалары менен болгон байланышы көрсөтүлөт, жактоого чыгарылган негизги жоболор белгиленет, диссертанттын жеке салымы тууралуу маалымат берилет жана изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы тууралуу маалымат камтылат.

Биринчи бап «Жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө мыйзамдардын калыптанышын талдоо: тарыхый жана эл аралык укуктук аспектилер» эки бөлүмдөн турат.

«Россияда жана Кыргызстанда жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө мыйзамдардын өнүгүшүнө ретроспективдүү талдоо» **биринчи бөлүмдө** жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө мыйзамдардын калыптанышына жана өнүгүшүнө ретроспективдүү талдоо акча каражаттарын (монеталарды, ушундай иш алып барган башка буюмдарды) жүгүртүүнүн натыйжасында пайда болгон акча белгилерин жасалмалоого байланыштуу жосундарга укуктун ченемдери жана институттары кандай чара көргөндүгүн көрсөттү. Мында мамлекет мындай жосундарга кандай жооп кайтаргандыгын карап чыгуу, акча каражаттарын жасалмалоого жол бербөө үчүн кандай ыкмаларды иштеп чыгуу, ошондой эле жасалма акча жасоонун алдын алуу механизмде мыйзамдардын мүмкүнчүлүктөрүн белгилөө маанилүү. Тарыхый тажрыйбаны изилдөө укуктук таасир көрсөтүүнүн кабыл алынган чараларын, анын ичинде акча каражаттарын жасалмалоого бөгөт коюуга багытталган мыйзамдарды андан ары өнүктүрүүнү кароого мүмкүндүк берди.

Тарыхый-укуктук талдоо көрсөткөндөй, Россиянын кылмыш-жаза мыйзамдарында жасалма акча жасоо үчүн кылмыштуу жосун катары жоопкерчилик камтылган, ал үчүн анын коомдук коркунуч деңгээлин тастыктаган катуу жаза каралган. Акча белгилерин жасалмалоо үчүн жоопкерчилик институту өзүнүн калыптанышында мамлекеттин соода-экономикалык мамилелерин өнүктүрүү менен байланышкан белгилүү бир тарыхый этаптардан өттү. Ошондуктан, жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө ченемдерди мамлекеттин өнүгүү тарыхында орун алган коомдук мамилелер менен контекстте изилдөө жүргүзүү туура болот, Анткени алгач изилдөө көрсөткөндөй, акча белгилери пайда болгонго чейин төлөм каражаттары (товарларды алмаштыруунун эквиваленти) катары күмүш, баалуу металлдар, алтын, тамак-аш азыктары жана башка буюмдар жасалмаланып, түп нуска катары берилиши мүмкүн[Бессчасный С.А. Историко-мировые аспекты зарождения фальшивомонетничества. [Текст] /С.А. Бессчастный. - Ростов н/Д, 2003. - С. 3.].

Белгилей кетсек, юридикалык адабиятта жасалма акча жасоого, баалуу кагаздарды жана башка төлөм документтерин жасалмалоого каршы күрөшүү көйгөйлөрүнө көңүл бурулуп, жасалма акчаны жана баалуу кагаздарды жасоонун кылмыш-жаза укуктук жана криминалогиялык аспектилерине, кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартууга жана жасалма акчаны жана баалуу кагаздарды жасагандыгы үчүн жазага тартууга байланышкан маселелерди караган, жасалма акча жасоонун объективдүү жана субъективдүү белгилери, жасалма акча жасоонун квалификациясы, жасалма акча жасоо менен

күрөшүүнүн кылмыш-укуктук чараларын өркүндөтүү, ошондой эле илимий эмгектерде жасалма акча жасоо менен күрөшүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбасы төмөнкүлөрдүн эмгектеринде изилденип чыккан: В.И. Буганов, Н.М. Васильев, Б.В. Волженкин, Л.Д. Гаухман, А.Р. Гильмутдинов, А.Э. Жалинский, В.Д. Ларичев, С.В. Максимов, Ф.И. Михалевский, Н.В. Образцова, Т.В. Пинкевич, В.В. Святловский жана башкалар.

Кыргыз окумуштууларынын ичинен экономикалык ишмердүүлүк чөйрөсүндөгү кылмыштардын көйгөйлөрү, бул чөйрөдөгү кол салуулардын классификациясы, экономикалык чөйрөдөгү кылмыштар, анын ичинде жасалма акча жасоо үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилиги жана жазалоо маселелери: төмөндөгүлөрдүн эмгектеринде каралган: Джаянбаев К.И., Джоробекова А.М., Исмаилов Р.Т., Кигишьян В.А., Курманов К.Ш., Осмоналиев К.М., Сыдыкова Л.Ч., Сулайманова Н.Н., Тюлегенов Т.А., Шаршеналиев А.Ш. жана жасалма акча жасоо менен күрөшүүгө багытталган илимий-теориялык жана эмпирикалык материалды чогулуусуна чоң салым кошкон башка атактуу окумуштуулар.

Эмгекте коомдук мамилелердин эволюциясынын жүрүшүндө тыйындар пайда болуп, алар акчанын милдетин аткара баштаган, ошондуктан тыйындар жүгүртүүгө чыгарылгандан кийин алардын жасалма түрлөрү да ачылат. Ошол эле учурда, акча каражаттарын чыгарууга өзгөчө укук дароо эле мамлекетке бекитилген эмес, ошондуктан, байыркы укуктук булактарды изилдөө көрсөткөндөй, он бешинчи кылымдын аягына чейин жасалма акча соода мамилелеринин өнүгүшүнө зыян келтирип, зыян алып келгенине карабастан, жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик каралган эмес, бирок калк мындай кырдаалдан чыгуунун жолун өзү табышы керек болчу, этият болуш керек, өздөрүн алдоого жол бербеш керек, шектүү акча каражаттарын төлөө катары кабыл алышпашы керек болгон.

Товар-акча мамилелеринин пайда болуу тарыхы жана мамлекеттин өнүгүүсүнүн ар кандай этаптарында каржы системасынын эволюциясы экономикалык жана социалдык өнүгүүнүн милдеттүү аспектиери болуп саналат. Мамлекетке таандык материалдык баалуулуктарга, мүлккө жана акча каражаттарына каршы кылмыш иштери үчүн өзүнчө жоопкерчиликти бөлүп кароо менен, мыйзам чыгаруучу финансы тутумунун кол тийбестигин бөлүп берет, акча монеталарын жана баалуу кагаздарды даярдоого мамлекеттин жеке жана өзгөчө укугун белгилейт. Ушундан улам, мамлекет каржы системасын коргоо боюнча өзүнүн позициясын бекемдеген.

Бул эмгекте РСФСРдын бүткүл аймагында, анын ичинде автономиялуу республикалардын бири болгон Кыргызстандын жарандарына дагы, андан кийин Кыргыз ССРинин мыйзамдарына жайылтылган Совет мамлекетинин мезгилинде кодификациялоонун жүрүшүндө Россиянын совет мезгилине чейинки укуктук документтердеги акча белгилерин жасалмалоо үчүн жоопкерчилик кеңири каралат. Кыргыз Республикасынын мыйзамдары боюнча жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө ченемдерди андан ары өркүндөтүүгө талдоо жүргүзүлөт.

Ошентип, мамлекеттин өнүгүүсүнүн ар кандай этаптарында жасалма банкнотторду жасоо үчүн жоопкерчилик нормаларын иштеп чыгуу жүрүп жатат. Жоопкерчилик боюнча нормаларды өркүндөтүү процессинде жасалма акча жасоо менен байланышкан кылмыш аракеттери, башка өлкөлөрдө жүгүртүүдөгү жасалма банкноттор үчүн жоопкерчилик, жасалма акчаны жасоо боюнча болжолдонгон аракеттердин аяктагандыгына жараша жоопкерчилик жөнүндө түшүнүк берилди. Мындан тышкары, мыйзам чыгаруучу мындай кылмыш иштери үчүн жоопкерчиликке тартылуучу адамдардын чөйрөсүн аныктайт жана ар бир адамдын күнөөлүүлүгүнүн даражасын эске алуу менен жазалоонун дифференцияланган системасын киргизет. Мындай жоболор жасалма акча жасоо үчүн жоопкерчилик институтун өнүктүрүү үчүн негиз болгон.

«Жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө чет өлкөлүк мыйзамдардын ченемдерин салыштырма-укуктук талдоо» деп аталган **экинчи бөлүмдө** жасалма акча жасоо менен байланышкан коомдук коркунучтуу аракеттер ар бир мамлекеттин кызыкчылыктарына таасир этип, социалдык-экономикалык негиздерине доо кетирээри айтылат. Заманбап мезгилде өлкөлөр аралык байланыштарды чыңдоо бул жосундун өсүшүнө жана жасалма акча жасоонун трансулуттук кылмыштуу мамилелердин деңгээлине өтүшүнө мүмкүндүк берет. Бул жагдай акча белгилерин жана баалуу кагаздарды жасалмалоого бөгөт коюуга жана ачууга багытталган укук коргоо практикасын эл аралык деңгээлде бириктирүүнү талап кылат. Ушундан улам, жасалма акча жасоого каршы күрөшүүдө ар бир катышуучу-мамлекеттин мыйзамдык жөнгө салуунун жана аныктоонун жана алдын алуунун иштелип чыккан ыкмаларын камтыган топтолгон тажрыйбасын эске алуу маанилүү. Эл аралык деңгээлде гана чет өлкөлөрдүн өз ара аракеттенүүсү, укук коргоо түзүмдөрүнүн ишинде топтолгон тажрыйбаны бириктирүү, эл аралык кылмыш-жаза полициясынын алкагында кызматташтыкты колдонуу акча белгилерин жасалмалоону алдын алуу боюнча иштиктүү чараларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, эл аралык деңгээлде жасалма акча жасоонун активдешүүсүнө байланыштуу азыркы учурда акча белгилерин жасалмалоо маселеси мамлекет ичиндеги деңгээлде гана чечилбей, мамлекеттердин биргелешкен аракеттерин координациялоону талап кылат [Болотский Б.С., Гильмутдинов А.Р., Ларичев В.Д. и др. *Фальшивые деньги (фальшивомонетничество)* [Текст] /Б.С. Болотский, А.Р. Гильмутдинов, В.Д. Ларичев и др. - М., 2002. С. 60.]

Белгилей кетсек, биз изилдеген чет өлкөлөрдүн кылмыш-жаза мыйзамдары жасалма акча белгилерин жана баалуу кагаздарды жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө ченемдерди камтыйт. Мында, жосун жасоонун жүрүшүндө зыян келтирилген корголуучу мамилелердин объектиси бирдей аныкталбагандыгын белгилей кетүү керек. Обьективдүү белгилерди ачууда, жосундун субъектисин аныктоодо, милдеттүү белги катары максаттын болушунда, ошондой эле жоопкерчиликти оордотуучу жагдайларда айырмачылыктар бар.

Белгилей кетчү нерсе, ар бир мамлекет жасалмалоодон коргоо ыкмаларын иштеп чыгат. Ошол эле учурда айрым мамлекеттер улуттук валютаны

жасалмалоо үчүн чет өлкөлүк валютага карата колдонулган ошол эле аракеттерге караганда катуураак жаза караштырышат, бул акча белгилерин жасалмалоо менен күрөшүү боюнча эл аралык талаптарга каршы келет [Международная конвенция по борьбе с подделкой денежных знаков. [Электрондук ресурс]. – Кирүүү режим: // <http://www.consultant.ru> > cons > cgi].

Экономикалык системанын элементи катары иш алып баруучу бул актынын субъекттеринин чоң тизмесин айрым мамлекеттерге киргизүүдө да айырмачылыктар бар. Жосундун белгилерин аныктоодо, ошондой эле жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчиликке тартууда мамилелердин мындай чачырандылыгы мыйзамдарды жана тигил же бул мамлекеттин колдонулуучу укуктук техникасын өнүктүрүү салтын күбөлөндүрөт, ал акча белгилерин даярдоого таасир эткен товардык-акча мамилелеринин тарыхый калыптанышына гана эмес, ошондой эле уруулук таандыктыгын, мамлекет тарабынан корголуучу коомдук мамилелерди аныктоого, ошондой эле ал келтирген коркунучтун даражасына да көз каранды.

Ошентип, жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчилик институтун камтыган ар кайсы өлкөлөрдүн кылмыш-жаза мыйзамдарын салыштырмалуу укуктук изилдөө мындай коомдук коркунучтуу жосундарга каршы күрөшүү көйгөйлөрүн чечүүдө алдыңкы жана ийгиликтүү ыкмаларды изилдөөгө жана колдонууга мүмкүндүк берет. Чет өлкөлүк тажрыйба жана натыйжалуу укуктук механизмдер биздин мамлекеттин кылмыш-жаза мыйзамдарына ыңгайлаштырылышы жана киргизилиши мүмкүн, анткени акча белгилерин жасалмалоого байланышкан жосундар үчүн жоопкерчиликке тартуунун мыкты тажрыйбасын колдонуунун эсебинен аны андан ары өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт.

Экинчи бап «Изилдөөнүн методологиясы жана методдору» *бир бөлүмдөн* «Изилдөөнүн объектисинен, предметинен жана методдорунан» турат. Бул бөлүмдө изилдөөнүн объекти жана предмети талкууланып, колдонулган материалдар жана изилдөө ыкмалары боюнча маалымат берилет.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп жасалма акча жасоого каршы күрөшүү жаатындагы коомдук мамилелердин жыйындысы эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети болуп эл аралык укуктук актылар, жасалма акча жасоо менен күрөшүүгө багытталган кылмыш-жаза мыйзамдары, статистикалык маалыматтар, эмпирикалык материалдар жана жасалма акча жасоо менен күрөшүү боюнча адабий булактар саналат.

Изилдөө иштеринин негизги материалдары болуп Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекстери, Кыргыз Республикасынын «Укук коргоо органдарында кызмат өтөө жөнүндө Мыйзамы», “Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарында кызмат өтөө жөнүндө” Мыйзамы, КР “Укук бузуулардын алдын алуунун негиздери жөнүндө” Мыйзамы, кылмыштуулук менен күрөшүү боюнча биргелешкен чаралардын мамлекеттер аралык программалары саналат.

Иштин жүрүшүндө азыркы жана мурунку мыйзамдык жана мыйзам алдындагы актылар, жасалма акча жасоо менен күрөшүүгө багытталган эл аралык укуктук документтер, жасалма акча жасоо үчүн жоопкерчилик жөнүндө чет өлкөлүк мыйзамдар, мамлекет жана укук теориясы жана тарыхы боюнча ата

мекендик жана чет өлкөлүк авторлордун эмгектери, кылмыш-жаза укугу, кылмыштуулуктун алдын алуу, укук коргоо органдарынын ишин уюштуруу.

Изилдөө методдору: объективдүү чындыкты таануунун жалпы илимий жана өзгөчө илимий ыкмалары. Методологиялык негизди репрезентативдиктин жалпы социологиялык талаптарын эске алуу менен колдонулуучу салыштырмалуу укуктук, тарыхый-укуктук, статистикалык жана конкреттүү социологиялык методдор түзөт.

Ишенимдүү изилдөө натыйжаларын алуу үчүн жалпы илимий (анализ жана синтез, моделдөө, системалуу мамиле ж.б.) жана жеке илимий методдордун айкалышы колдонулат, анын ичинде:

- жасалма акча жасоонун концептуалдык жана категориялык аппаратын жана мазмунун формалдуу логикалык талдоо;

- каралып жаткан маселенин айрым аспектилерин бөлүп көрсөтүүчү ченемдик укуктук актыларды, адабий булактарды жалпылоонун жана талдоонун тарыхый-укуктук жана формалдуу-укуктук ыкмалары;

- жасалма акча жасоо үчүн жоопкерчиликти жөнгө салуучу эл аралык укуктук документтерди жана улуттук мыйзамдардын ченемдик укуктук актыларын кароонун жана талдоонун салыштырма-укуктук ыкмасы;

- изилденүүчү маселелерге тиешелүү документтерди, аналитикалык материалдарды, социологиялык жана статистикалык маалыматтарды жана соттук практиканын материалдарын изилдөөнүн жана жалпылоонун конкреттүү социологиялык ыкмасы.

Үчүнчү бап «Жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүнүн азыркы абалы» үч бөлүмдөн турат. «Жасалма акча жасоонун коомдук коркунучу жана социалдык шартталуусу» деген **биринчи бөлүмдө** укук коргоо органдарынын ишмердигинин негизги багыттарынын катарында жасалма акча белгилерин жана баалуу кагаздарды даярдоо же сатуу менен күрөшүү биринчи орунда турат экендиги белгиленген. Бул жагдай биздин мамлекеттин экономикасындагы анын бузулуу ыктымалдыгынан турган, анын ичинде акча курсунун туруктуу абалынын бузулушуна алып келген кайтарылгыс кесепеттерден келип чыгат. Бул жасалма акча даярдоо жана андан ары жайылтуу жаатында кылмыштуу көрүнүштөрдүн көбөйүшү менен байланыштуу. Иштин мындай абалы таасирдүү чараларды көрүүнү талап кылат, анын маанилүү багыты болуп мүнөздүү себептерин табуу, жасалма акча жасоонун андан ары өсүшүнө тоскоол болуу, коомдун экономикалык таламдарын коргоону камсыз кылуу үчүн аны жайылтуунун чектерин аныктоо эсептелет.

Тарыхый-укуктук аспектилерди изилдөө көрсөткөндөй, жасалма акчанын көп саны социалдык-экономикалык системанын курчушунун белгиси болуп эсептелет, бул акча системасынын бузулушуна, анын нормалдуу ишмердигинин начарлашына алып келет. Экономикалык керектөөлөрдү канааттандыруу зарылдыгынан келип чыккан карама-каршылыктар (алар дайыма өсүп турат), товардык-акча мамилелеринде болуп жаткан өзгөрүүлөр, жасалма акча белгилерин жасалмалоодон ишенимдүү корголбогондугу (көрүлгөн чараларга карабастан) жасалма акча жасоонун себептик комплексинде алсыз звено болуп, алар бир мамлекеттин чегинен чыгып,

экономикага жана эл аралык коомчулуктун деңгээлинде зыян келтире баштаган.

Адамдын мүнөзүнүн айрым касиеттеринин өнүгүү процессинде ар бир инсанга таасир этүүчү социалдык шарттарды аныктоо менен, социалдык чөйрөнүн күндөлүк ишинин коомдук-материалдык, социалдык, руханий, саясий шарттары катары кеңири мааниде каралуучу фактор болуп саналат [*Философский энциклопедический словарь. [Текст] 2-е изд. - М., 1989. С.624*]. Татаалдыгын, бар болгон өз ара байланышын жана коомдук коркунучтуу жосунду жасоого мүмкүндүк берүүчү факторлордун көз карандылыгын ырастап, ошону менен детерминанттардын көп түрдүүлүгү жөнүндө сөздөрдү баса белгилеп, бирдиктүү комплекстеги социалдык себептер аныктоочу болуп саналарын белгилей кетүү керек [*Криминология: Учебник для юридических вузов. [Текст] //под ред. А.И.Долговой. - М., 1997. С.180.*].

Жогоруда айтылгандай, жасалма акча жасоонун себептери мамлекеттин тарыхый өнүгүү процесстеринен келип чыгат, ошондуктан ага каршы күрөшүү механизминин мазмунуна тиешелүү багыттарды киргизүү үчүн бул жосундун абалына өз таасирин тийгизген негизги факторлорду карап чыгуу керек.

Экономикалык факторлорду, ошондой эле кылмыштуу көрүнүштөрдүн, анын ичинде жасалма акча жасоонун өсүшүнө өз таасирин тийгизген ички саясий кырдаалды да унутпаш керек. Биз А.И. Алексеевдин, кылмыштуулукка каршы күрөштү негиздөөдө, анын саясатынын багыты, бул социалдык көйгөйдүн пайда болуу жагдайларына көз карандысыз баа берүү сөзсүз шарт болуп саналат, антпесе үстүртөн мүнөздөгү кылмыштуулукка каршы күрөшүүнүн негизсиз стратегиясы калыптанат, деген пикирине кошулабыз [*Алексеев, А.И. Государственная политика борьбы с преступностью в России. [Текст] /А.И. Алексеев //Уголовное право. 1998. №3. С.101.*].

Акча белгилерин жасалмалоо менен байланышкан жосундар, жалпысынан алганда, маңызы боюнча социалдык мүнөзгө ээ жана коомдун турмушунун көптөгөн чөйрөлөрүндө тийиштүү деңгээлде жүргүзүлбөгөн социалдык-багытталган өзгөртүүлөрдүн натыйжасында социалдык-экономикалык шарттардан келип чыгат. Ошондуктан, экономикалык кайра түзүүлөр кылмыштуу аракеттин мүнөзүнө, атап айтканда, жасалма акча жасоого жана анын абалына түздөн-түз таасирин тийгизет деген жеке билдирүүлөр негиздүү болуп саналат [*Тарасов А. Фальшивомонетчики в России. [Текст] /А. Тарасов. - М., 1998. – 480с.*].

Азыркы дүйнөдө жасалма акчанын тездик менен жайылышы мамлекеттердин экономикалык тегиздиктеги коопсуздугуна коркунуч туудурат. Муну эске алганда, бир мамлекеттин чегинен чыгып, өзүнүн масштабын кеңейте баштаган мындай жосунга каршы турууга мүмкүндүк берүүчү таасирдүү система талап кылынат. Бардык өлкөлөр үчүн бул милдет өзгөчө маанилүү болуп саналат [*Мукашев С.И. Совершенствование и развитие международного сотрудничества в борьбе с фальшивомонетничеством. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. [Текст] /С.И. Мукашев. – Минск, 2000, № 3. С.26.*].

Эмгекте бул жосундун коомдук коркунучу жана коомдук коркунучтуу жосундарды жасоого, анын ичинде жасалма акча жасоого таасир этүүчү факторлор кеңири каралып, өзгөчө мындай жосундарды жасоого жашы жете элек өспүрүмдөрдүн мындай аракеттерге тартылышы өзгөчө баса белгиленет, анткени алар турмуштук тажрыйбасынын аздыгынан улам аялуу болуп, жасалма акча жасоо менен байланышкан кылмыш иштерине оңой эле тартылышы мүмкүн. Жашы жете электердин арасында жасалма акча жасоо көйгөйүн ийгиликтүү чечүү үчүн билим берүү (жаштарга жасалма акчаны таанууга жана түшүнүүгө жардам берүүчү билим берүү программалары) жана маалымат берүү (жашы жете электердин жасалма акча жөнүндө маалымдуулугун жогорулатуу), анын ичинде аныкталган жасалма акча жана шектүү иш-аракеттер жөнүндө маалыматтарды жайылтууга жөндөмдүү болгон социалдык тармактар аркылуу маалыматтарды жеткирүү маанилүү.

Ошентип, жасалма акча жасоонун келип чыгышын изилдеп жатып, өлкөнүн социалдык-саясий же экономикалык абалы кандай болбосун, моралдык-этикалык жалпы адамзаттык баалуулуктарды өнүктүрбөстөн кылмыштуулукка, тактап айтканда, акча каражаттарын жасалмалоого каршы күрөшүү мүмкүн эместей көрүнөт деген сөздөр абдан туура болот. Азыркы шарттарда белгилүү бир кыйынчылыктар ачыкка чыгууда, алар биринчи кезекте үй-бүлө институтун, билим берүү системасын чыңдоону, жарандык коомду, ошондой эле жергиликтүү бийликти колдоону кошпостон, жасалма акча жасоону алдын алуу боюнча иштерди алгылыксыз кылып жатат. Ушуга байланыштуу, бул акча белгилерин жасалмалоо фактыларын азайтуу (болтурбоо) жолунда маанилүү милдет болуп саналат деп эсептейбиз.

«Жасалма акча жасоого жөндөмдүү болгон негизги детерминанттар» деп аталган **экинчи бөлүмдө** жасалма акча жасоонун, анын ичинде кылмыштуулуктун детерминанттарын аныктоо бүтүндөй алганда маанилүү теориялык-практикалык мааниге ээ, алар аны болтурбоо же азайтуу боюнча чараларды иштеп чыгууга жана ишке ашырууга мүмкүндүк берет деп айтылат. Анткени, экономикалык кылмыштуулук, анын ичинде акча жана баалуу кагаздарды жасалмалоо экономиканын жана коомдун туруктуулугуна олуттуу таасирин тийгизгендиктен, алардын жайылышына шарт түзгөн себептер менен шарттарды комплекстүү изилдөө зарыл. Ушул жана башка аспектилерди деталдуу изилдөө экономикалык кылмыштуулукка, анын ичинде акча жана баалуу кагаздарды жасалмалоого, ошондой эле аны алдын алуу жана бөгөт коюу үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартууга системалуу мамилени кеңейтүүгө мүмкүндүк берет.

Экономикалык кылмыштуулук коомго жана экономикага терс таасирин тийгизет, ошондуктан аны түшүнүү жана ага каршы туруу маанилүү милдеттер болуп саналат. Ушул жана башка аспектилерди түшүнүү жана изилдөө экономикалык кылмыштарды алдын алуу жана акча-кредит чөйрөсүндө коопсуздукту камсыз кылуу боюнча комплекстүү стратегияларды ишке ашырат. Айрым багыттарды талдоо экономикалык кылмыштарды жасоонун жана документтерди жасалмалоонун себептерин жана шарттарын түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Алсак, экономика чөйрөсүндөгү мыйзам бузуулар

өндүрүштүк жана уюштуруу процесстеринин натыйжасыздыгы же жетишсиздиги, чыгымдарды кыскартуу же кирешени көбөйтүү ортосундагы дал келбестик менен шартталышы мүмкүн. Салык реформасы, каржылык стимулдаштыруу жана жөнгө салуу сыяктуу экономикалык саясаттын чечимдери мындай аракеттерди жасоого түрткү берет. Жумушка орношуунун жетишсиздиги, теңсиздик, жакырчылык жана социалдык четтетүү адамдарды материалдык байлыкка жетүү үчүн кылмыш жасоого түртөт.

Эсепке алуу жана отчеттуулук тартибинин, туруктуу контролдун жоктугун, материалдык жооптуу кызматкерлерди тандоодо талаптардын бузулушун, материалдарды чыгымдоо ченемдерин сактоого көңүл бурбоо (эсепке алынбаган резервди түзүү) жана ошону менен антисоциалдык экономикалык жүрүш-туруш үчүн шарттарды түзүүнү чагылдырган жагдайлар да өз салымын кошот. Кылмышкерлер системанын алсыз жактарын өз пайдасы үчүн колдонушу мүмкүн [Шаршеналиев А.Ш. Проблемы борьбы с экономической преступностью в условиях перехода к рынку. [Текст] Дисс... докт.юрид.наук. /А.Ш. Шаршеналиев. – М., 1999. – 72 с. – С.20-21.]. Аялуу абал укуктук чөйрөдө контролдун жана жөнгө салуунун жетишсиздигинен келип чыгышы мүмкүн, бухгалтердик чөйрөдө тартип бузууларга жол берилбейт, баалуу кагаздарды чыгаруу эрежелеринен четтөөлөр ж.б. болот. Аспектилерди талдоо мыйзамдык базаны жана ченемдик актыларды чыңдоого өбөлгө түзөт.

Азыркы коомдо болуп жаткан процесстер белгилүү бир деңгээлде терс мүнөзгө ээ. Коомдун ар түрдүү социалдык топторунун ортосунда курч социалдык жана материалдык катмарлануу байкалат. Калктын жакырланган жана ага чектеш жакырланган бөлүгүнүн чоң катмары пайда болду. Белгилүү бир деңгээлде коомдун моралдык-адеп-ахлактык жана маданий-этикалык баалуулуктарынын девальвациясы болду. Укуктук аң-сезимдин деңгээли кескин төмөндөдү. Укук коргоо органдарынын жарандардын укуктарын жетиштүү деңгээлде коргоону камсыз кылууга жөндөмсүздүгү байкалат, ошону менен алар тарабынан өздөрүнө ишенбөөчүлүктү жаратат. Коомдо жалпыга маалымдоо каражаттарынын жана телесериалдардын каармандарынын эрксиз колдоосунун аркасында оңой баюунун (анын ичинде мыйзамсыз) жана эмгектенбей туруп байгер жашоонун образы калыптанды. Мунун баары адеп-ахлактык жактан жетиле элек адамдардын кылмыш жолуна түшүшүнө, маңызы боюнча кылмыштуу жашоонун жолун тандап алууларына шарт түзөт.

Акча жана документтерди жасалмалаган кылмышкерлердин мотивациясын түшүнүү өзгөчө мааниге ээ, бул аларга бөгөт коюу стратегиясын иштеп чыгууга жардам берет. Мындай жосундар акча табуу, мыйзамды айланып өтүү, каржылык артыкчылыкка ээ болуу же салыктан качуу каалоосунан келип чыгышы мүмкүн. Экономикалык кылмыштуулук менен күрөшүү жасалма акча жасоонун ар бир конкреттүү учуру боюнча адамдардын себептерин, шарттарын жана мотивацияларын талдоону камтыган түшүнүүнү талап кылат [Насимов Г.А. Субъективные признаки изготовления, хранения, перевозки или сбыта поддельных денег или ценных бумаг [Текст] /Г.А. Насимов // Вестник Московского университета МВД России. 2018. №6. – С.144-146. – С.146.].

Иште жасалма акча жасоонун негизги детерминанттарына талдоо

жүргүзүлөт, алар төмөнкү багыттар боюнча топтоштурулат: социалдык-экономикалык, саясий, адеп-ахлактык-психологиялык жана уюштуруу-укуктук, зарыл болгон сунуштамалар жана жасалма акча жасоого каршы күрөшүүгө багытталган чаралар. Аныктоочулардын бири социалдык-экономикалык болуп саналат, ага экономикалык шарттар, калктын киреше деңгээли, өндүрүш жана керектөө түзүмү, инфляция, жумушсуздук жана экономиканын башка аспектилери менен байланышкан факторлор кириши мүмкүн, бул акча жана финансылык инструменттердин суроо-талабына жана сунушуна таасир этет.

Ошентип, жасалма акча жасоо ар кандай факторлордун өз ара аракеттенүүсү менен шартталат, бул аталган жосундун ар тараптуулугун чагылдырат. Жасалма акча жасоо ар кандай факторлордун, анын ичинде социалдык-экономикалык, саясий, моралдык-психологиялык жана уюштуруучулук-укуктук таасирлердин натыйжасы болуп саналат. Бул факторлордун айкалышы татаал кырдаалды түзөт жана контекстке, маданий чөйрөгө жана түзүлгөн шарттарга жараша жосунду жасоого, анын ичинде акча белгилерин жасалмалоого карата чечимдерди кабыл алууга таасирин тийгизиши мүмкүн, ошол эле учурда коомдук коркунучтуу жосунду жасоонун себебин жана механизмдерин толук түшүнүүгө жардам берет. Алсак, мамлекеттин алсыз экономикасы, жумушсуздуктун өсүшү, жашоо деңгээлинин төмөндөшү, коомдогу социалдык теңсиздик адамдарды киреше табуунун альтернативдүү (анын ичинде мыйзамсыз) жолдорун издөөгө түртөт. Ал эми туруксуз саясий кырдаал, коррупция жана натыйжасыз мамлекеттик башкаруу көзөмөлдү начарлатып, кылмыштарга, анын ичинде жасалма акча жасоого алып келиши ыктымал. Ошол эле учурда, адамдын моралдык-адеп-ахлактык баалуулуктарынын төмөндүгү, системаны алдоону каалоо, эмпатиянын жоктугу же жоопкерчиликсиздиктин жогорку деңгээли мындай кылмыш ишине өбөлгө түзөт. Аныктоочу детерминанттарды түшүнүү жана аны талдоо экономикалык кылмыштуулуктун бул түрүн алдын алуу жана ага каршы күрөшүүнүн натыйжалуу стратегиясын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

«Ички иштер органдары жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүнүн субъектиси катары» деген **үчүнчү бөлүмдө** жасалма акча жасоого каршы күрөшүү мамлекеттик органдар тарабынан да, бүтүндөй коом тарабынан да колдоону талап кыла турган милдет экендиги белгиленет. Бул социалдык жамандыкка каршы аракеттенүүнүн натыйжалуу системасы мамлекеттин экономикалык коопсуздугун гана камсыз кылбастан, финансылык системанын туруктуулугун жана мамлекеттин туруктуулугун камсыз кылат.

Ички иштер органдары (ИИО) жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүдө эң башкы ролду ойнойт жана кылмыштуулуктун мындай түрүнө каршы күрөшүүгө активдүү катышкан субъектилер болуп саналат. Алардын ролу мыйзамдардын аткарылышынын коопсуздугун жана тактыгын камсыз кылуу, ошону менен бирге мамлекетте туруктуулукту жана укуктук тартипти сактоо менен камтылат [*Положение о Министерстве внутренних дел Кыргызской Республики. Утверждено Постановлением Правительства Кыргызской Республики от 23 июля 1998 года N 489. [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/5688>].*

Коомдук тартипти сактоо, жарандардын жеке коопсуздугун жана коомдук коопсуздукту камсыз кылуу мамлекеттин негизги баалуулугун түзөт – бүтүндөй кылмыштуулук менен күрөшүүгө багытталган ИИОнун ишмердигинде өзгөчө маанилүү болуп саналат. Ал өзүнө башкаруу функцияларын, ошондой эле укуктук тартипти жана жарандардын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча тактикалык чараларды камтыйт. Мамлекет коомдук тартипти жана коопсуздукту камсыз кылууга багытталган стратегияны жана саясатты иштеп чыгууга жана жүргүзүүгө тийиш.

Коомдун коопсуздугун камсыз кылуу үчүн мамлекет ИИОнун, атайын кызматтардын жана коопсуздукту жана тартипти сактоого жооптуу башка институттардын ишин координациялашы керек. Мамлекет коопсуздукту камсыз кылуу, тиешелүү органдардын кызматкерлерин окутуу, каражаттарды жана жабдууларды сатып алуу үчүн бюджеттик каражаттарды жана ресурстарды сунуштайт.

Кылмыштарды, анын ичинде жасалма акча жасоону аныктоо, алдын алуу, аларга бөгөт коюу, бетин ачуу боюнча иш-чараларды жүзөгө ашырып жаткан ИИОнун ишмердигине токтолуу менен, алардын ишинин маңызын түшүнүү үчүн зарыл болгон айрым түшүнүктөрдү белгилеп коюу керек.

Алсак, коомдук тартип өзүнө чыр-чатактарга бөгөт коюуга жана чечүүгө, коомдогу тынчтыкты жана коопсуздукту сактоого багытталган чараларды жана иш-аракеттерди камтыйт. Коомдук тартипти сактоо ишин уюштуруу өзүнө түзүмдү жана тактиканы, пландоо иш-чараларын, тиешелүү органдардын иш-аракеттерин координациялоону, ошондой эле башка кызматтар жана коомдук уюмдар менен кызматташууну камтыйт.

Жарандардын жана адамдардын жеке коопсуздугун камсыз кылуу - бул жарандардын өмүрүн, ден соолугун жана коопсуздугун коргоону өзүнө камтыган ИИОнун маанилүү функциясы. Ал конкреттүү адамдарды коргоону, жеке коопсуздукка каршы коркунучтарды жана кылмыштарды иликтөөнү, ошондой эле жеке коопсуздугун камсыз кылуу боюнча сунуштарды өзүнө камтышы мүмкүн.

Коомдук коопсуздук кылмыштуулукту алдын алууга, коомду коркунучтардан коргоого жана жарандардын бакубат жашоосу үчүн шарттарды түзүүгө багытталган чаралардын жана иш-аракеттердин кеңири чөйрөсүн өзүнө алат. Кесепеттерди жоюу, коопсуздукту камсыз кылуу максатында коомдук уюмдар жана жарандар менен кызматташуу боюнча ишти камтыйт [Арзаматов А.А. Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары менен өз ара аракеттешүүсүнүн теоретикалык-укуктук аспектиери [Текст]: юрид.илим.канд. ...дис. /А.А. Арзаматов. – Бишкек, 2018. – 30-31б.].

Коомдук тартипти жана коопсуздукту сактоо боюнча ИИОнун тактикасына төмөнкүлөр кирет: укук бузууларга техникалык каражаттардын жардамы менен байкоо жүргүзүү, фиксациялоо жана кайгуул жүргүзүү (окуяларга бөгөт коюу же ага чара көрүү максатында көчөлөрдө жана коомчулук топтолгон жерлерде кайгуул жүргүзүү) [Инструкция по использованию технических средств для фиксации фактов совершения преступлений, административных правонарушений и

действий сотрудников Главного управления патрульной милиции МВД Кыргызской Республики. Утверждена Приказом МВД КР №330 от 31.03.2016 года [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: // https://continent-online.com/Document/?doc_id=39409286#pos=0;0]; тергөө (кылмышты тергөөнүн жүрүшүндө далилдерди чогултуу, конкреттүү кылмыштарды алдын алуу үчүн шектүү адамдарды камакка алуу жана КР КЖПКга ылайык башка аракеттер); өзгөчө кырдаалдарда жардам көрсөтүү (табигый кырсыктар, террордук актылар жана башка өзгөчө кырдаалдар учурунда жардам көрсөтүү) [Положение о Министерстве внутренних дел Кыргызской Республики. Утверждено Постановлением Правительства Кыргызской Республики от 23 июля 1998 года N 489. [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ruru/5688>].

Бул бардык чаралардын жалпы максаты - коомдогу коопсуздукту жана тартипти камсыз кылуу, жарандардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо. Бул процессте көмөкчү органдардын жана башка институттардын ролу өзгөчө бойдон калууда жана алар коопсуздук менен жарандык эркиндиктердин ортосундагы тең салмактуулукту сактоо үчүн мыйзамдарды сактоо жана адам укуктарын урматтоо менен иш алып барышы керек [Жильский Н.Н. Органы внутренних дел в государственном механизме обеспечения общественного порядка и безопасности граждан (организационно-правовой анализ) [Текст]: Автореф. ... д-ра юрид. наук. /Н.Н. Жильский. - СПб., 2000. - С. 12.]

Ошентип, коомдук тартипти жана коопсуздукту камсыз кылуу боюнча максаттуу багытталган иш-аракеттер ички иштер органдарынын жана коомдогу коопсуздукту жана тартипти камсыз кылуу үчүн жооптуу болгон башка мамлекеттик жана коомдук уюмдардын ишмердигинин негизги принциптерин жана максаттарын чагылдырат. Мындай ишмердиктин төмөнкүдөй негиздүү компоненттерине көңүл буруу маанилүү:

- коомдук тартипти жана коопсуздукту камсыз кылуу ар кандай түзүмдөрдүн жана институттардын, анын ичинде ИИОнун кызматтарынын [В МВД КР созданы 6 самостоятельных служб. [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: // <https://kabar.kg/news/v-mvd-kr-sozdany-6-samostoiatel-nykh-sluzhb/>], ошондой эле коомдук уюмдардын жана жарандык коомдун биргелешкен иш-аракети болуп саналат;

- коопсуздукту жана тартипти камсыз кылууга багытталган иш-аракеттер мыйзамга жана укуктук ченемдерге ылайык келүүгө тийиш;

- иштелип чыккан илимий жана башкаруучулук функциялар (коомдук тартипти жана коопсуздукту сактоо боюнча иш колдонуудагы стратегияны жана тактиканы иштеп чыгуу үчүн алдыңкы илимий жана практикалык тажрыйбага таянышы керек);

- коопсуздук жана тартип жаатында белгилүү максаттарга жетүү үчүн ар кандай уюмдардын жана түзүмдөрдүн иш-аракеттерин бириктирүү зарылдыгы;

- ар бир жарандын укуктары менен эркиндиктери сакталышын жана корголушун камсыз кылуу;

- кылмыштуулукка каршы аракеттенүү (кылмыштуу иш-аракеттерди иликтөө жана алардын аркасынан түшүү, ошондой эле укукка каршы жосундар

жасалган учурда тергөө иш-чараларын жана сот процесстерин жүргүзүү);

- максаттуу багытталган жана макулдашылган ишмердик (жалпы максатка - коопсуздукту жана тартипти камсыз кылууга жетишүү үчүн ар кандай органдардын жана уюмдардын макулдашуусунун жана кызматташтыгынын зарылдыгын болжолдойт) [Управление деятельностью служб общественной безопасности / Под ред. Ю. Н. Ольховникова, Ф. Е. Колонтаевского: Учебник. [Текст] – М.: Академия управления МВД России, 2000. - С. 12.].

ИИОнун функцияларынын комплекси жана тактикалык натыйжалары коопсуздукту камсыз кылууну жана коомдогу туруктуулукту жана коопсуздукту камсыз кылуу үчүн мыйзамдын сакталышын камсыз кылат. Бул тармактагы иш жогорку кесиптик даярдыкты, мыйзамдарды жана жарандардын укуктарын сактоону, ошондой эле өзгөрүп жаткан жагдайларга жана коркунучтарга дайыма даяр турууну талап кылат.

Ошентип, ИИО жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүнүн негизги субъекттеринин бири болуп саналат, мындай жосундарга каршы күрөшүүнү уюштуруу боюнча ыйгарым укуктарга жана мүмкүнчүлүктөргө ээ, мындай жосундарга бөгөт коюу жана иликтөө боюнча ишмердүүлүктү жүзөгө ашырат. Профилактикалык иштерди жүргүзүү менен ИИОнун кызматкерлери жасалма акча жасоого бөгөт коюуга жана маалымдуулукту жогорулатууга багытталган билим берүү иш-чараларына жана маалыматтык кампанияларга катышышат. ИИО жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүдө, коомдук коопсуздукту камсыз кылууда, экономикада жана коомдо туруктуулукту сактоодо негизги ролду ойнойт.

Төртүнчү бап «Укук коргоо органдарынын жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүсү» эки бөлүмдөн турат. «Жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүдө укук коргоо органдарынын эл аралык кызматташтыгы» деген **биринчи бөлүмдө** укук заманбап мезгилде ар кандай өлкөлөрдүн ортосундагы өз ара мамилелердин кеңейиши эл аралык деңгээлде байкалууда, бул ар кандай мамлекеттердин укуктук системаларынын тез жакындашуусунун натыйжасында эл аралык укукту объективдүү өнүктүрүүнүн маанилүү процессине айланып баратканы белгиленет

Атайын укук жаратуучу методдорду колдонуу аркылуу биргелешип мыйзамдуу аныктама берүү, жөнгө салуу механизмдерин иштеп чыгуу жана ушул сыяктуу көйгөйлөрдү чечүү жолдорун издөө авторитеттүү болуп эсептелет. Мамилелерди жөнгө салуунун белгилүү бир этабында пайда болгон бирдиктүү укуктук ченемдерди кабыл алуу зарылчылыгы өзүнүн табияты боюнча мамлекеттердин акр кандай сурамдарына жана кызыкчылыктарына жооп бериши керек.

Адамдын социалдык маңызы жана табияты аны бирикмелердин ар кандай формаларына азгырат жана түртөт. Муну менен бирге, эч бир тарыхый доордо мамлекеттер бири-биринен обочолонгон эмес. Өз ара аракеттешүү муктаждыгы башынан эле коомдук уюмдун ушул формасына мүнөздүү болгон алардын айырмалоочу өзгөчөлүгүн түзөт [Рубанов А.А. Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем. [Текст] /А.А. Рубанов. - М.: Наука, 1984. - С.23.].

Эл аралык-укуктук жана улуттук укуктук системаларды жакындаштыруу процесси мыйзам ченемдүү болуп саналат жана экономика, экология, адам укуктары ж. б. чөйрөсүндөгү көйгөйлөрдү чечүүдө мамлекеттердин кызматташтыгын өнүктүрүү зарылчылыгына негизделген адамзаттын өнүгүүсүнүн объективдүү муктаждыктары менен шартталган. Мамлекеттердин кызматташуусу укуктук жөнгө салууда жана негизинен мамилелердин өзүндөгү айырмачылыктарды басып өтүүгө багытталган. Анткени, айрым мамилелерди укуктук жөнгө салуудагы айырмачылыктар белгилүү бир деңгээлде интернационалдаштыруу тенденцияларына каршы келет. Эл аралык укук жана улуттук укук бир эле субъекттер тарабынан түзүлөт жана көбүнчө учурда биринчиси экинчисине карата жогорку деңгээлдеги система катарында иштейт. Эл аралык укук көбүнчө бир кадам алдыда болот жана улуттук укуктук системаларды өркүндөтүүнүн белгилүү бир фактору катарында кызмат кылат: мамлекеттер негизинен, заманбап эл аралык ченемдерди үлгүлөр, келечектеги улуттук ченемдер үчүн лекал (*ийри үлгү*) катары колдонушат [Безбородов Ю.С. Методы и формы правовой конвергенции в международном праве. Автореф. дис...докт.юрид.наук [Текст] /Ю.С. Безбородов. – Екатеринбург, 2019. - С.3.]

Мамлекеттер эл аралык макулдашууларды түзүү менен алардын коопсуздугуна пайда болгон коркунучтарга каршы аракеттешүүнүн таасирдүү системасын түзүшөт. Көптөгөн мамлекеттердин экономикалык мамилелер чөйрөсүндөгү коопсуздугуна зыян келтирүүгө мүмкүн болгон коркунучтарды түзүү жасалма акча жасоону эл аралык мүнөзгө ээ болгон кылмыштуу жосун катары белгилөөгө мүмкүндүк берди.

Акча каражаттарын жасалмалоого каршы күрөшүү боюнча эл аралык кызматташуу, бул кылмыш жосундары бир гана мамлекеттин ичинде эмес, анын чегинен тышкары дагы экономика чөйрөсүндөгү мамилелерге зыян келтирерин түшүнүүдөн башталды. Маселенин олуттуулугу, мамлекет ар кайсы өлкөлөрдүн өкүлү болгон экономикалык субъекттердин ортосунда өз ара аракеттенүүдө эл аралык мамилелер чөйрөсүндө зыян келтирбөө үчүн экономикалык системанын негизи катары валютанын аныктыгына ишениши керек экендиги менен дагы корутундуланат.

Бүгүнкү күндө, бир нече мамлекеттин акча-насыялык системасына кол салган, латенттүүлүктүн жогорку даражасына ээ болгон, ошондой эле бул кылмыштар уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалгандыгы менен жасалма акча жасоонун масштабдарынын кеңейиши байкалып жаткандыгын белгилеп кетүү зарыл. Мындай жагдайлар алардын кылмыштуу ишмердигине жол бербөө боюнча эл аралык укук коргоо уюмдарынын үзгүлтүксүз жана туруктуу ишин талап кылат. Ошентип, Интерполдун эл аралык деңгээлде иш алып барган ишмердигинин маанилүү багыты катарында жасалма акча жасоого каршы күрөшүү болуп саналат.

Бул эмгекте кылмыштуулук менен күрөшүүдө ар кайсы өлкөлөрдүн укук коргоо органдарынын өз ара аракеттенүү принциптерин регламенттеген эл аралык документтер, ошондой эле мамлекеттердин экономикалык коопсуздугуна коркунуч келтирген жасалма акча жасоонун тез жайылышына каршы аракеттенүүнүн таасирдүү системасын түзүү каралган.

Ошентип, КМШнын ишмердигинин алкагында БУУ форматында КМШнын ишмердигинин алкагында эл аралык деңгээлде өткөрүлгөн кылмыш полициясынын эл аралык уюму, Интерпол улуттук бюросу менен кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча кызматташуунун айырмалоочу өзгөчөлүгү бул мамилелерди эл аралык-укуктук регламенттөө болуп саналат, ал мамлекеттер кабыл алган макулдашуулардын алкагында өзүнө алган милдеттенмелерди аткарууну талап кылат. Эл аралык деңгээлде иштелип чыккан кылмыштуулукка, анын ичинде акча белгилерин жасалмалоого каршы күрөшүү программалары жана механизмдери ар бир конкреттүү учур боюнча зарыл болгон укуктук, ыкчам-тергөө, маалыматтык-илимий жана башка багыттарды караган кызматташуунун формаларын камтыйт.

«Жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүдө укук коргоо органдарын уюштуруучулук-укуктук жактан камсыздоо» деп аталган *экинчи бөлүмдө* укук коргоо органдарынын, ошондой эле башка мамлекеттик мекемелердин жана уюмдардын ишмердиги жасалма акча белгилери менен байланышкан кылмыштуу иш-аракеттерге бөгөт коюу жана ага каршы күрөшүү боюнча милдеттердин кеңири чөйрөсүн камтый тургандыгы белгиленген. Бул милдеттер мыйзамдардын аткарылышын сактоону жана камсыз кылууну гана эмес, ошондой эле финансы системасын коргоого жана коомдук коопсуздукту камсыз кылууга багытталган комплекстүү уюштуруу-укуктук чараларды иштеп чыгууну жана ишке ашырууну да өзүнө камтыйт.

Акчаны жасалмалоо учурларын аныктоо белгилүү бир татаалдыктарды жаратат, аларды чечүү үчүн укук коргоо органдарынын кызматкерлери билимдүү болуп, атайын билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө, ошондой эле бул чөйрөдө иш тажрыйбага ээ болгон белгилүү бир сапаттары болуусу зарыл. Мындай сапаттар укук коргоо органдарынын кызматкерлерине жасалма акча жасоо фактыларын иликтөөдө туура чечим жасоого, мындай жосундарга өз убагында бөгөт коюу үчүн багытталган болжолдонгон аракеттер жөнүндө маалыматтарды ыкчам чогултууга, ар бир кылмыш жосунуна талдоо жүргүзүүгө, ошондой эле аларды жасаган адамдарга алдын алуу боюнча иш-чараларды жүргүзүү үчүн жардам берет.

Жасалма акча жасоого бөгөт коюуда укук коргоо органдарын уюштуруу-укуктук жактан камсыздоо - бул акча белгилерин жасалмалоо менен байланышкан кылмыштарды натыйжалуу табуу, иликтөө жана аларга бөгөт коюу үчүн тиешелүү мыйзамдарды жана ченемдик актыларды иштеп чыгууну жана сактоону, ошондой эле укук коргоо түзүмдөрүнүн ишмердигин уюштурууну камтыган иш-чаралардын системасы. Ошондой эле, бул тутумга жасалма акча жасоого каршы күрөшүү үчүн заманбап ыкмаларды жана технологияларды орнотуу, укук коргоо органдарынын кызматкерлерин окутуу жана даярдоо, башка мамлекеттик жана эл аралык органдар менен кызматташуу, ошондой эле жасалма акчадан каржы тутумунун жана коомдун коопсуздугун сактоо үчүн алдын алуу иш-чараларын жүргүзүү кирет.

Укук коргоо органдарынын ишмердигин камсыз кылууну түшүнүү ар кандай багыттарда каралышы мүмкүн экендигин белгилей кетүү керек. Алсак, кээ бир авторлордун пикири боюнча, камсыздоо дегенди сөзмө-сөз жашоо

мүмкүнчүлүгүн бере турган материалдык каражаттарды түшүнүү керек [Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково- словообразовательный. [Текст] /Т.Ф. Ефремова. – М., 2000. [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими:// <https://classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Efremova-term-57633.htm>], башка авторлор коргоону камсыз кылуу, кандайдыр бир нерсеге кепилдик берүү керек [Абдукаримова Н.Э. Место и роль правоохранительных органов в борьбе с наркотизмом. [Текст] Н.Э. Абдукаримова // Международный журнал экспериментального образования. 2019. № 3. С. 112-116.] деген түшүнүктү беришет; ал эми үчүнчүлөрдүн пикири боюнча - бул «көрүлүүчү чаралардын жана каражаттардын жыйындысы, шарттарды түзүү...»[Современный экономический словарь. [Текст] / Сост. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б., 1999 год. [Электрондук ресурс] – Кирүү режими: // <http://economics.niv.ru/doc/dictionary/economical/index.htm>].

Юридикалык көз караштан алганда, укук коргоо органдарын камсыз кылуу - бул укук коргоо органдарынын ишмердигин коштогон укуктук ченемдер тутумун сактоо болуп эсептелет. Бул укуктук ченемдерди иштеп чыгууну жана аларды өзгөртүүнү гана эмес, ошондой эле укук коргоо органдарынын ишинде белгиленген ченемдерди жана эрежелерди жигердүү сактоону жана колдонууну камтыйт [Бялт В.С. Обеспечение прав человека в деятельности правоохранительных органов.[Текст]/В.С. Бялт. - М., 2023. [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: // <https://urait.ru/bcode/517888>. Укук коргоо органдарын камсыз кылуу коомдогу укук тартиби жана коопсуздук жаатындагы өздөрүнүн милдеттерин аткара алышы үчүн зарыл болгон ресурстарды, шаймандарды, колдоону жана ыйгарым укуктарды берүүнү камтыйт.

Укук коргоо органдарын камсыздоо деп мыйзамдуулукту, коомдук коопсуздукту камсыз кылуу жана кылмыштуулукка каршы күрөшүү жаатындагы өз функцияларын жана милдеттерин аткаруу үчүн зарыл болгон ар кандай чараларды жана ресурстарды түшүнүү керек.

Ошентип, натыйжалуу уюштуруу-укуктук камсыздоо окутууну, кызматташууну, заманбап технологияларды колдонууну жана практиканы дайыма жакшыртууну кошо алганда, комплекстүү мамилени талап кылган жасалма акча жасоого каршы иштиктүү күрөштө чагылдырылат. Ушундай жол менен гана каталардын санын азайтууга жана бул жаатта укук коргоо органдарынын бөлүктөрүнүн ишмердигинин натыйжалуулугун жогорулатууга болот.

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөө төмөнкү тыянактарды жана сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк жаратты:

1. Тарыхый-укуктук аспектилерди изилдөө көрсөткөндөй, жасалма акчанын көп саны социалдык-экономикалык системанын курчушунун белгиси болуп эсептелет, бул акча системасынын бузулушуна, анын нормалдуу ишмердигинин начарлашына алып келет. Экономикалык керектөөлөрдү канааттандыруу зарылдыгынан келип чыккан карама-каршылыктар (алар дайыма өсүп турат), товардык-акча мамилелеринде болуп жаткан өзгөрүүлөр,

жасалма акча белгилерин жасалмалоодон ишенимдүү корголбогондугу (көрүлгөн чараларга карабастан) жасалма акча жасоонун себептик комплексинде алсыз звено болуп, алар бир мамлекеттин чегинен чыгып, экономикага жана эл аралык коомчулуктун деңгээлинде зыян келтире баштаган.

2. Чет өлкөлөрдүн кылмыш-жаза мыйзамдары жасалма акча белгилерин жана баалуу кагаздарды жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө ченемдерди камтыйт. Белгилей кетчү нерсе, ар бир мамлекет жасалмалоодон коргоо ыкмаларын иштеп чыгат. Ошол эле учурда айрым мамлекеттер улуттук валютаны жасалмалоо үчүн чет өлкөлүк валютага карата колдонулган ошол эле аракеттерге караганда катуураак жаза караштырышат, бул акча белгилерин жасалмалоо менен күрөшүү боюнча эл аралык талаптарга каршы келет. Экономикалык системанын элементи катары иш алып баруучу бул актынын субъекттеринин чоң тизмесин айрым мамлекеттерге киргизүүдө да айырмачылыктар бар. Жосундун белгилерин аныктоодо, ошондой эле жасалма акча жасагандыгы үчүн жоопкерчиликке тартууда мамилелердин мындай чачырандылыгы мыйзамдарды жана тигил же бул мамлекеттин колдонулуучу укуктук техникасын өнүктүрүү салтын күбөлөндүрөт, ал акча белгилерин даярдоого таасир эткен товардык-акча мамилелеринин тарыхый калыптанышына гана эмес, ошондой эле уруулук таандыктыгын, мамлекет тарабынан корголуучу коомдук мамилелерди аныктоого, ошондой эле ал келтирген коркунучтун даражасына да көз каранды.

3. Жасалма акча жасоо ар кандай факторлордун өз ара аракеттенүүсү менен шартталат, бул аталган жосундун ар тараптуулугун чагылдырат. Жасалма акча жасоо ар кандай факторлордун, анын ичинде социалдык-экономикалык, саясий, моралдык-психологиялык жана уюштуруучулук-укуктук таасирлердин натыйжасы болуп саналат. Бул факторлордун айкалышы татаал кырдаалды түзөт жана контекстке, маданий чөйрөгө жана түзүлгөн шарттарга жараша жосунду жасоого, анын ичинде акча белгилерин жасалмалоого карата чечимдерди кабыл алууга таасирин тийгизиши мүмкүн, ошол эле учурда коомдук коркунучтуу жосунду жасоонун себебин жана механизмдерин толук түшүнүүгө жардам берет.

4. Бүгүнкү күндө, бир нече мамлекеттин акча-насыялык системасына кол салган, латенттүүлүктүн жогорку даражасына ээ болгон, ошондой эле бул кылмыштар уюшкан кылмыштуу топтор тарабынан жасалгандыгы менен жасалма акча жасоонун масштабдарынын кеңейиши байкалып жаткандыгын белгилеп кетүү зарыл. Мындай жагдайлар алардын кылмыштуу ишмердигине жол бербөө боюнча эл аралык укук коргоо уюмдарынын үзгүлтүксүз жана туруктуу ишин талап кылат. Ошентип, Интерполдун эл аралык деңгээлде иш алып барган ишмердигинин маанилүү багыты катарында жасалма акча жасоого каршы күрөшүү болуп саналат.

5. Түзүлгөн кырдаалда жасалма акча жасоого каршы күрөштүн натыйжалуулугу төмөндөгүлөрдөн көз каранды: бирдиктүү жана макулдашылган эл аралык кызматташууга; өнүккөн эл аралык жана улуттук мыйзамдарга; мындай кылмыштуу жосундарга бөгөт коюу жана бетин ачуу

менен алектенген укук коргоо органдарынын ортосундагы тыгыз өз ара аракеттешүүгө; атайын бөлүктөрдүн техникалык мүмкүнчүлүктөрүн күчөтүүгө; Интерполдун улуттук бюролору аркылуу зарыл болгон маалыматтар менен үзгүлтүксүз алмашып турууга; мамлекеттер ортосунда мындай кылмыш ишмердигине жол бербөө боюнча дайыма тажрыйба алмашууга жана изилдөөгө.

6. Жасалма акча жасоого каршы күрөштө Кыргыз Республикасындагы Интерполдун Улуттук Борбордук бюросуна маанилүү орун берилет, ал биздин укук коргоо органдарыбыз менен Интерполго мүчө өлкөлөрдүн кылмыштуулук менен күрөшүү чөйрөсүндөгү окшош органдары менен өз ара аракеттенүүнү жүзөгө ашырат. Интерпол менен кызматташуу чөйрөсүн кеңейтүүнү улантуу керек жана бул уюмга жасалма акча жасоого каршы күрөшүү үчүн көбүрөөк ресурстар жана мүмкүнчүлүктөр берилиши керек. Бул төмөнкүлөрдү өзүнө камтышы мүмкүн: каржылоону көбөйтүү, кызматкерлерди окутуу жана жасалма акчалар жөнүндө маалымат базасын кеңейтүү; маалымат алмашууну жакшыртуу (жасалма акча өндүрүү ыкмалары, аны жайылтуу схемалары, ошондой эле шектүү адамдар, мындай жосундар менен алектенген уюмдар тууралуу), ар кайсы өлкөлөрдүн ортосунда тезирээк жана натыйжалуу маалымат алмашуу үчүн ишенимдүү аныктоо механизмдерин түзүү (бул заманбап маалыматтык технологияларды жана маалымат базаларын колдонууну камтышы мүмкүн). Мында, биргелешкен операциялар жана иликтөөлөр абдан натыйжалуу болушу толук ыктымал. Алар жасалма акча жасоочулардын жана алардын жеткирүүчүлөрүнүн тармагын аныктоого жана бузууга жардам берет.

7. Кылмыштуулукка, анын ичинде жасалма акча белгилерине каршы күрөшүү эл аралык деңгээлде биргелешкен аракеттерди талап кылат. Муну менен бирге, бир мамлекеттин деңгээлинде жүргүзүлүп жаткан иш-чаралар эл аралык коомдоштук тарабынан колдоо табууга тийиш, бул өзгөчө эл аралык мүнөздөгү кылмыштар жөнүндө сөз болгондо маанилүү. КМШнын ишмердигинин алкагында БУУ форматында КМШнын ишмердигинин алкагында эл аралык деңгээлде өткөрүлгөн кылмыш полициясынын эл аралык уюму, Интерпол улуттук бюросу менен кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча кызматташуунун айырмалоочу өзгөчөлүгү бул мамилелерди эл аралык-укуктук регламенттөө болуп саналат, ал мамлекеттер кабыл алган макулдашуулардын алкагында өзүнө алган милдеттенмелерди аткарууну талап кылат. Эл аралык деңгээлде иштелип чыккан кылмыштуулукка, анын ичинде акча белгилерин жасалмалоого каршы күрөшүү программалары жана механизмдери ар бир конкреттүү учур боюнча зарыл болгон укуктук, ыкчам-тергөө, маалыматтык-илимий жана башка багыттарды караган кызматташуунун формаларын камтыйт.

8. Укук коргоо органдарынын ишинин таасирдүүлүгүн камсыз кылууда уюштуруучулук-укуктук камсыздоону өркүндөтүү негизги ролду ойнойт, ал кылмыштуулукка, анын ичинде жасалма акча жасоого каршы күрөшүү чөйрөсүндө пайда болгон жагдайларды чечүү үчүн жаңы шарттарга оңой жана тез көнүүгө тийиш экендигинде турат. Ушундан улам, мыйзамда белгиленген

ишмердиктин негизги багыттарындагы иштөө жөндөмдүүлүгүн, бүтүндүгүн сактоо менен. Мындай катыш практикалык кызматкерлерге максаттуу иштөөгө жана жасалма акча жасоого бөгөт коюу жана анын бетин ачуу боюнча чараларды кыйла натыйжалуу жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берет.

9. Укук коргоо органдарынын ортосундагы натыйжалуу өз ара аракеттенүү жасалма акча жасоону алдын алууда жана ага бөгөт коюуда маанилүү ролду ойнойт. Укук коргоо органдарынын ар кандай бөлүктөрүнүн ортосунда биргелешкен аракеттерди уюштуруу, жалпы стратегияларды жана нускамаларды иштеп чыгуу, маалыматтык жана аналитикалык аракеттерди координациялоо жасалма акча жасоого каршы күрөшүүнүн натыйжалуу системасын түзүүгө жардам берет. Бул маселени биринчи орунга коюу өзгөчө маанилүү, анткени жасалма акча жасоо контрабанда, мыйзамсыз каржылык операциялар жана терроризмди каржылоо сыяктуу уюшкан кылмыштуулуктун башка түрлөрү менен байланыштуу болушу мүмкүн. Жалпысынан алганда, натыйжалуу уюштуруу-укуктук камсыздоо окутууну, кызматташууну, заманбап технологияларды колдонууну жана практиканы дайыма жакшыртууну кошо алганда, комплекстүү мамилени талап кылган жасалма акча жасоого каршы иштиктүү күрөштө чагылдырылат. Ушундай жол менен гана каталардын санын азайтууга жана бул жаатта укук коргоо органдарынын бөлүктөрүнүн ишмердигинин натыйжалуулугун жогорулатууга болот.

10. Жасалма акча жасоо учурларын аныктоо жана аны алдын алуу үчүн күч (укук коргоо) блогунун органдарын гана эмес, бүтүндөй коомду тартуу талап кылынат. Калкты мындай аракеттерди алдын алуу процессине субъект катары киргизүү мындай күрөштүн натыйжаларын кыйла жакшырта алат. Коомчулуктун катышуусу жасалма акча жөнүндө маалымдоодо, калк арасында мындай аракеттерди жасоого түрткү берген мындай учурларды, жайылтуунун түрлөрүн жана себептерин аныктоодо натыйжалуу болушу мүмкүн. Жасалма акчаларды алдын алуу боюнча тийиштүү органдар менен биргелешкен ишке калктын активдүү катышуусу жасалма акчаларды издөөнү жана алып коюуну өз убагында уюштуруу үчүн ушундай коомдук коркунучтуу жосундар жөнүндө билдирүү алууга, ошондой эле күнөөлүүлөрдү кармоо боюнча чараларды өз убагында көрүүгө мүмкүндүк берет.

Диссертациянын темасы боюнча жарыкка чыккан эмгектердин тизмеси:

1. **Жамгырчиев, Э.Э.** О соотношении рыночных отношений и фальшивомонетничества. [Текст] /Э.Э. Жамгырчиев // Вестник Академии МВД КР. – Бишкек, 2013. №3. 82-85б.

2. **Жамгырчиев, Э.Э.** Об ответственности за изготовление, хранение или сбыт поддельных денег или ценных бумаг (фальшивомонетничество) [Текст] /Э.Э. Жамгырчиев // Вестник Академии МВД КР. – Бишкек, 2015. №4. 39-42б.

3. **Жамгырчиев, Э.Э.** Баалуу кагаздардын жалган зээрчиликтин предмети катары аныкталуусу [Текст] /Э.Э. Жамгырчиев, А.К. Эрматова // Известия вузов, 2018. №9. 73-78б.

4. **Жамгырчиев, Э.Э.** Жасалма акчаларды же баалуу кагаздарды (жалган зээрчилик) жасоо, сактоо же сатуу жана аларды алдын алуу маселелери тууралуу. [Текст] /Э.Э. Жамгырчиев // Известия вузов, 2018. №9. 58-62б.

5. **Жамгырчиев, Э.Э.** К современным вопросам борьбы с фальшивомонетничеством. [Текст] /Э.Э. Жамгырчиев, Г. Абдикерим к., А.К. Эрматова // Modern science. –Москва, 2020. №4-4. 76-78б.

6. **Жамгырчиев, Э.Э.** Общественная опасность фальшивомонетничества [Текст] /Э.Э. Жамгырчиев, Г. Абдикерим к., А.К. Эрматова // Modern science. – Москва, 2020. №4-4. 80-84б.

7. **Жамгырчиев, Э.Э.** Жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүдө укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгү жөнүндө. [Текст] /Э.Э. Жамгырчиев // Известия вузов, 2023. №4. 69-73б.

8. **Жамгырчиев, Э.Э.** Жасалма акча жасоо менен күрөшүүдө укук коргоо органдарынын өз ара аракеттенүүсү жөнүндө [Текст] /Э.Э. Жамгырчиев // Известия вузов, 2023. №4. 86-91б.

9. **Жамгырчиев, Э.Э.** Фальшивомонетничество как угроза денежной системе и экономике государства [Текст] /Э.Э. Жамгырчиев, Т.М. Джоробеков // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2023. - №7-2 (82). 146-149б.

10. **Жамгырчиев, Э.Э.** Сотрудничество между государствами в сфере борьбы с фальшивомонетничеством [Текст] /Э.Э. Жамгырчиев, Т.М. Джоробеков // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2023. - № 7-2 (82). 142-145б.

Жамгырчиев Эмил Эриковичтин 12.00.11 - сот бийлиги, прокурордук көзөмөл, укук коргоо ишмердүүлүгүн уюштуруу адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Жасалма акча жасоо: уюштуруучулук-укуктук аспектилер» деген темада жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: экономика чөйрөсүндөгү кылмыштар, акча жасалмачылыгы, банкнотторду жасалмалоо, укук коргоо органдары, кылмыштын предмети, кылмыштуулуктун алдын алуу.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп жасалма акча жасоого каршы күрөшүү жаатындагы коомдук мамилелердин жыйындысы эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети болуп эл аралык укуктук актылар, жасалма акча жасоо менен күрөшүүгө багытталган кылмыш-жаза мыйзамдары, статистикалык маалыматтар, эмпирикалык материалдар жана жасалма акча жасоо менен күрөшүү боюнча адабий булактар саналат.

Диссертациялык иштин максаты – жасалма акча жасоонун комплекстүү теориялык жана укуктук изилдөө, ошондой эле ага каршы чараларды жакшыртуу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн методдору: таануунун жалпы илимий жана жеке илимий методдору: социологиялык, системалык, тарыхый, салыштырмалуу укуктук, логикалык, формалдык юридикалык.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы. Бул диссертация монографиялык деңгээлде даярдалган жасалма акча жасоо боюнча биринчи комплекстүү теориялык жана укуктук изилдөөлөрдүн бири болуп саналат. Изилдөөнүн жүрүшүндө жасалма акча жасоо үчүн жоопкерчилик жөнүндө мыйзамдардын өнүгүшүнө ретроспективдүү талдоо жүргүзүлдү, жасалма акча жасоо үчүн жоопкерчилик жөнүндө ченемдерди иштеп чыгуунун жана өркүндөтүүнүн өзгөчөлүктөрүн, жасалма акча жасоо үчүн ченемдик укуктук баалоо боюнча чет өлкөлүк тажрыйбаны изилдөө сунушталды, ар кайсы өлкөлөрдө мындай актылар аныкталган, жасалма акча жасоонун социалдык шарттуулугуна талдоо жүргүзүлгөн, жасалма акча жасоонун негизги детерминанттары аныкталган, ички иштер органдары жасалма акча жасоого каршы аракеттенүүнүн субъекти катары белгиленген, жасалма акча жасоо менен күрөшүүдө укук коргоо органдарынын эл аралык кызматташуусу каралып, изилденип жаткан проблема боюнча корутундулар жана сунуштар иштелип чыккандыгы менен түшүндүрүлөт.

Диссертациялык иштин материалдарынын колдонулуусунун даражасы. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгында алынган жана иштелип чыккан илимий практикалык жоболор, сунуштар жана тыянактар укук коргоо органдарынын, анын ичинде ички иштер органдарынын, ишмердүүлүгүндө мыйзамчыгаруучулуктун ченемдерин жакшыртууда пайдалуу болуусу мүмкүн; мындан аркы жасалма акча жасоо менен күрөшүүнүн жана аны алдын алуунун көйгөйлөрү боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүүдө илимий изилдөө ишмердүүлүгүндө колдонулуусу мүмкүн; административдик ишмердүүлүктү, кылмыштуулуктун алдын алуу жана укук коргоо органдары сабактарын

окутууда юридикалык жождордо жана факультеттерде окутуу процессинде пайдаланылуусу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: юриспруденция; мамлекет жана укуктун теориясы жана тарыхы; административдик ишмердүүлүк; укук коргоо органдары; кылмыштуулуктун алдын алуу.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Жамгырчиева Эмиля Эриковича на тему: «Фальшивомонетничество: организационно-правовые аспекты» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности: 12.00.11 – судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности

Ключевые слова: преступления в сфере экономики, фальшивомонетничество, подделка денежных знаков, правоохранительные органы, предмет преступления, профилактика преступлений.

Объектом диссертационного исследования является совокупность общественных отношений в сфере борьбы с фальшивомонетничеством.

Предметом диссертационного исследования являются международно-правовые акты, нормы уголовного законодательства, направленные на борьбу с фальшивомонетничеством, статистические данные, эмпирические материалы и литературные источники по вопросам борьбы с фальшивомонетничеством.

Целью диссертационной работы является проведение комплексного теоретико-правового исследования фальшивомонетничества, а также выработка предложений по совершенствованию мер противодействия.

Методы исследования: общенаучные и частно-научные методы познания: социологический, системный, исторический, сравнительно-правовой, логический, формально-юридический.

Полученные результаты и их новизна. Данная диссертационная работа является одной из первых комплексных теоретико-правовых исследований фальшивомонетничества, подготовленных на монографическом уровне. В процессе исследования был проведен ретроспективный анализ развития законодательства об ответственности за фальшивомонетничество, представлено исследование зарубежного опыта нормативно-правовой оценки фальшивомонетничества, раскрыты особенности развития и совершенствования норм об ответственности за такие деяния в разных странах, проведен анализ социальной обусловленности фальшивомонетничества, выявлены основные детерминанты фальшивомонетничества, обозначена роль ОВД как субъекта противодействия фальшивомонетничеству, рассматривается международное сотрудничество правоохранительных органов по борьбе с фальшивомонетничеством, а также сформулированы выводы и предложения по исследуемой проблеме.

Степень использования материалов диссертационной работы. Полученные и выработанные в результате проведенного исследования научно-практические положения, предложения и выводы могут быть полезны в деятельности правоохранительных органов, в том числе органов внутренних

дел; при совершенствовании норм законодательства; могут быть использованы в научно-исследовательской деятельности, в дальнейшем при проведении исследования по проблемам борьбы и предупреждения фальшивомонетничества; в учебном процессе юридических вузов и факультетов при преподавании ряда правовых дисциплин: административная деятельность, профилактика правонарушений и правоохранительные органы.

Область применения – юриспруденция; теория и история государства и права; административная деятельность; правоохранительные органы; профилактика правонарушений.

SUMMARY

dissertation research by Zhamgrychiev Emil Erikovich on the topic: “Counterfeiting: organizational and legal aspects” for the degree of candidate of legal sciences in the specialty: 12.00.11 – judiciary, prosecutorial supervision, organization of law enforcement

Key words: crimes in the economic sphere, counterfeiting, counterfeiting of banknotes, law enforcement agencies, subject of the crime, crime prevention.

The object of the dissertation research is the totality of social relations in the field of combating counterfeiting.

The subject of the dissertation research is international legal acts, criminal legislation aimed at combating counterfeiting, statistical data, empirical materials and literary sources on combating counterfeiting.

The purpose of the dissertation work is to conduct a comprehensive theoretical and legal study of counterfeiting, as well as to develop proposals for improving countermeasures.

Research methods: general scientific and private scientific methods of cognition: sociological, systemic, historical, comparative legal, logical, formal legal.

The results obtained and their novelty. This dissertation is one of the first comprehensive theoretical and legal studies of counterfeiting prepared at the monographic level. In the course of the research, a retrospective analysis of the development of legislation on liability for counterfeiting was carried out, a study of foreign experience in the regulatory and legal assessment of counterfeiting was presented, features of the development and improvement of norms on liability for such acts in different countries were revealed, an analysis of the social conditionality of counterfeiting was carried out, the main determinants of counterfeiting were identified, the role of the Department of Internal Affairs as a subject of counterfeiting is outlined, international cooperation of law enforcement agencies in the fight against counterfeiting is considered and also formulated conclusions and proposals on the problem under study.

The degree of use of dissertation materials. The scientific and practical provisions, proposals and conclusions obtained and developed as a result of the research can be useful in the activities of law enforcement agencies, including internal affairs agencies; when improving legislation; can be used in research activities, and in the future when conducting research on the problems of combating and preventing counterfeiting; in the educational process of law universities and

faculties when teaching a number of legal disciplines: administrative activities, crime prevention and law enforcement.

Scope: jurisprudence; theory and history of state and law; administrative activities; law enforcement agencies; crime prevention.